

Μαρίνα Αγγελοπούλου

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην τουρκολογία

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπων καθηγητής: Βασίλης Δημητριάδης

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΕΡΒΙΤΟΡΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟ 1908

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
2002**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	σελ. 3
Πρόλογος	3
Εισαγωγή	6
Η Θεσσαλονίκη στα 1908	9
Η σημασία της απεργίας των σερβιτόρων	13
Η απεργία των σερβιτόρων και τα ζητήματα που θέτει	19
Η παρακαταθήκη της απεργίας	32
Παράρτημα: αποσπάσματα απ' τις πηγές	38
Βιβλιογραφία	50

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας πρέπει να ευχαριστήσω την πανεπιστημιακή κοινότητα, διδασκόντων και διδασκομένων, του Ρεθύμνου για την εμπειρία των μεταπτυχιακών σπουδών. Αυτές έγιναν με την υποτροφία του ΙΚΥ και τη στήριξη των γονιών, των φίλων και των συντρόφων μου. Κάποια από αυτά τα άτομα βοήθησαν και πρακτικά, στην έρευνα και, μέσω αξιόλογων παρατηρήσεων, στη συγγραφή.

Πρόλογος

Το θέμα της εργασίας

Η επιλογή του θέματος ξεκίνησε από την ανάγκη μελέτης των κινηματικών τάσεων αντίστασης στην εκάστοτε εξουσία. Πιο συγκεκριμένα ενδιέφερε η διάδοση των σοσιαλιστικών, και γενικότερα αριστερών, επαναστατικών ιδεών μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο επίπεδο της εκδοτικής δραστηριότητας, της ύπαρξης συλλογικοτήτων με αριστερή πολιτική δράση και της δημιουργίας κινηματικών διαδικασιών. Επειδή όμως η έρευνα και η θεωρητική κατάρτιση που χρειάζεται ένα τέτοιο θέμα ξεφεύγουν από το πλαίσιο μιας μεταπτυχιακής εργασίας, κρίθηκε αναγκαία η εστίαση σε ένα θέμα πιο συγκεκριμένο και περιορισμένο.

Το έναυσμα για την ενασχόληση με τους σερβιτόρους δόθηκε από το βιβλίο που επιμελήθηκαν οι Tunçay - Zürcher 'Socialism and nationalism in the Ottoman Empire'¹: το Σεπτέμβριο του 1908 στη Θεσσαλονίκη απέργησαν, εκτός από πολλούς άλλους, και οι σερβιτόροι. Η πληροφορία αυτή υπήρξε συγκινητική. Η απεργία των σερβιτόρων αξιολογήθηκε ως σημαντικό γεγονός κι οι λόγοι γι' αυτό θα αναφερθούν παρακάτω.

Οι δυσκολίες της μελέτης είναι αυτές που παρουσιάζει κάθε έρευνα με ελλιπείς πηγές. Χαρακτηριστικό στοιχείο ήταν η αποσπασματικότητα των πληροφοριών κι η άντληση γνώσης κι απαντήσεων από το περιβάλλον και τα ιστορικά συμφραζόμενα των γεγονότων κι όχι από τα γεγονότα καθαυτά. Το χρονικό των κινητοποιήσεων, δυστυχώς, διατηρεί πολλά κενά.

Η μελέτη του θέματος στάθηκε τελικά δυσκολότερη απ' ό,τι αναμενόταν, παρά τον περιορισμό του. Τα βασικά ερωτήματα σχετίζονταν με το χρονικό της απεργίας, τη σύσταση και τη λειτουργία του συγκεκριμένου εργασιακού κλάδου και τις παρακαταθήκες της κινητοποίησης. Εξαιτίας της αποσπασματικότητας των πληροφοριών το πρώτο ερώτημα δεν απαντήθηκε επαρκώς, ενώ για τα άλλα δύο η έρευνα, αν και ικανοποιητικότερη, δεν υπήρξε πλήρης.

Στόχος της εργασίας δεν ήταν η επαλήθευση μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, αλλά η ανάδειξη του θέματος ως άξιου μελέτης. Για το λόγο αυτό τέθηκε αρχικά ως ζητούμενο το χρονικό της απεργίας, από τις διεργασίες για την πραγματοποίησή της ως την έκβασή της. Καθ' οδόν, όμως, γεννήθηκαν κι άλλα ερωτήματα, σχετικά με τις αιτίες της. Στη βιβλιογραφία που εξετάστηκε περνάει η άποψη ότι το πολιτικό κίνητρο της απεργίας των σερβιτόρων αφορούσε αποκλειστικά στο μακεδονικό ζήτημα, ήταν δηλαδή, εθνικιστικού χαρακτήρα κινητοποίηση.

Δεύτερο ερώτημα που γεννήθηκε είναι αν πρόκειται για μία ή περισσότερες απεργίες. Εδώ μπορεί να ειπωθεί ότι δεν έγινε μόνο μια κινητοποίηση. Στο πρώτο ερώτημα, όμως, που είναι και ποιοτικό, παραμένει ως υπόθεση εργασίας η άποψη ότι τα γκαρσόνια της Θεσσαλονίκης δεν απέργησαν υποκινούμενα από τον ελληνικό εθνικισμό και τα σοβινιστικά τους αισθήματα, αλλά κυρίως για να απαιτήσουν τη βελτίωση των υλικών όρων της ύπαρξής τους στο χώρο της εργασίας

¹ Tunçay - Zürcher 'Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876-1923', British Academy Press, 1994, σελ.59.

τους. Παραμένει υπόθεση, γιατί λείπει ο λόγος του ίδιου του ιστορικού υποκειμένου. Οι μαρτυρίες κι απόψεις που κατατίθενται δεν προέρχονται από τους απεργούς σερβιτόρους ή το σωματείο τους.

Η έρευνα

Η έρευνα διήρκεσε από το Σεπτέμβριο του 2000 ως την άνοιξη του 2002. Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε είναι ενδεικτική, ελληνική, αγγλική, τουρκική κι ελάχιστα γαλλική. Ο κύριος όγκος της βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης και στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. Κάποια συγγράμματα ήταν στο Κέντρο Ιστορίας του δήμου Θεσσαλονίκης. Χρήσιμη υπήρξε και η επαφή με τα Εργατικά Κέντρα Ρεθύμνου και Θεσσαλονίκης. Αρκετά βιβλία και άρθρα, κυρίως τουρκικά, προσφέρθηκαν από ιδιώτες.

Αρχαιακό υλικό βρέθηκε στο Κρατικό Καπνεργοστάσιο, στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (εφημερίδες) και στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών (μία προξενική επιστολή, μία προξενική έκθεση κι ένα τηλεγράφημα). Στο αρχείο των μικροφίλμ του ΙΜΣ δε βρέθηκε υλικό της εποχής, ούτε στον κώδικα υπ.αριθμ.5 με τις νομαρχιακές αποφάσεις, που διασώζεται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, βρέθηκε κάποια απόφαση της οθωμανικής διοίκησης σχετική με το θέμα. Στη δημοτική βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης, όπου βρίσκεται το αρχείο των εφημερίδων της πόλης, δεν υπάρχουν φύλλα από τους δύο κρίσιμους για το εργατικό κίνημα μήνες, τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο. Γενικά είναι πολύ λίγα τα φύλλα που σώζονται από το 1908. Αυτό οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ διέταζε συχνά το κλείσιμο κάποιας εφημερίδας ή επέβαλλε πρόστιμα για τα αντιπολιτευτικά της άρθρα, μπορεί όμως να οφείλεται και σε άλλους λόγους. Η πυρκαγιά του 1917, οι δύο δικτατορίες του 20ου αι. στη χώρα μας, οι δύο παγκόσμιοι και βαλκανικοί πόλεμοι και γενικά οι πολιτικές αναταραχές είναι συνήθως συνυπεύθυνες για την ελλιπή διάσωση ιστορικών πηγών. Εξάλλου οι πηγές που εξετάζονται δε μιλούν από μόνες τους ολοκληρωμένα για τα γεγονότα.

Ας αναφερθεί ακόμη το ενδιαφέρον κι η διάθεση για βοήθεια που έδειξε τόσο το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ όσο και το Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ). Επαφή με ιδιωτικά αρχεία δεν επιδιώχτηκε λόγω χρονικών κι οικονομικών περιορισμών.

Εκτός από τη βιβλιογραφία και το αρχαιακό υλικό αξιοποιήθηκε και μια πολύτιμη συνομιλία με τον αγωνιστή Γιάννη Ταμτάκο, η οποία έγινε στη Θεσσαλονίκη το Φεβρουάριο του 2001.

Η μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος δεν είναι ακραιφνώς θετικιστική. Αυτό σημαίνει ότι οι ερμηνείες που προτείνονται σε κάποια ζητήματα δεν προκύπτουν άμεσα από τη μελέτη των πηγών με τρόπο ξεκάθαρο, αλλά συνάγονται μέσω μιας περισσότερο εμπειρικής παρατήρησης σχετικά με τη λειτουργία και τις κοινωνικές διεργασίες των κινημάτων. Για τους λόγους αυτούς τα συμπεράσματα που εξάγονται είναι αποτέλεσμα κυρίως λογικών διεργασιών. Η αξία, επομένως, της εργασίας έγκειται στην ανάδειξη του θέματος, το οποίο χρήζει ιστορικής έρευνας σε τρία επίπεδα οπτικής: της ιστορίας του συνδικαλισμού στο λυκόφως της οθωμανικής αυτοκρατορίας της ιστορίας άγνωστων ή υποτιμημένων μορφών και υποκειμένων του εργατικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη της αλληλεπίδρασης του κινήματος αυτού με το Μακεδονικό ζήτημα.

Εισαγωγή

Είναι κοινοτοπία να ειπωθεί ότι το έτος 1908 είναι ορόσημο για την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά πρόκειται όντως για κάτι τέτοιο, μια και τη χρονιά αυτή ξεσπά το κίνημα των Νεότουρκων. Αυτό επαναφέρει το Σύνταγμα του 1876 και σηματοδοτεί την αρχή του τέλους για το οθωμανικό κράτος και την αρχή της δημιουργίας του τουρκικού κράτους.

Η διαδικασία παρακμής του οθωμανικού κρατικού σχηματισμού τοποθετείται αιώνες πιο πριν κι έγκειται στη δυσλειτουργία του διοικητικού μηχανισμού και την απώλεια εδαφών. Στο κράτος που υπήρχε στις αρχές του 20ου αι. οι αλλαγές συντελούνται με ιδιαίτερα γρήγορο ρυθμό. Το κίνημα της 11^{ης} Ιουλίου συνιστά μια βίαιη, στρατιωτική απόπειρα μεταβολής του καθεστώτος, οι βάσεις της οποίας είχαν τεθεί αρκετά νωρίτερα². Το κίνημα αυτό ακολουθήθηκε από μια σειρά επαναστατικών δομικών αλλαγών κι επισήμως ονομάστηκε επανάσταση, τόσο από τους στρατιωτικούς συντελεστές του όσο και από ιστορικούς στην Τουρκία και αλλού. Η επαναστατικότητα, εκφρασμένη λιγότερο ή περισσότερο βίαια, είναι μάλλον γενικότερο χαρακτηριστικό της περιόδου και δεν αφορά μόνο στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους.

Το καπιταλιστικό σύστημα διεθνώς αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς, ο αποικιακός ανταγωνισμός είναι σχεδόν στο ζενίθ του και το γενικό κλίμα μόνο από βεβαιότητα και σαφήνεια δε χαρακτηρίζεται. Εκτός από την οικονομία και την πολιτική, η γενικότερη τάση για αλλαγές εκφράζεται στην τέχνη και την επιστήμη. Παράλληλα, όμως, υπάρχει και η επαναστατικότητα που δε σχετίζεται μόνο με τα κυρίαρχα στρώματα της κοινωνίας και την καλύτερη διαχείριση του πλούτου και της εξουσίας, αλλά προέρχεται από τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας και στοχεύει μέχρι και στην πλήρη ανατροπή των δομών του συστήματος. Πρόκειται για εκείνο το ιδεολογικό και πολιτικό ρεύμα της αριστεράς που ξεφεύγει απ' την κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης και της αστικής δημοκρατίας και φτάνει σε ακραίες μορφές σκέψης και πάλης³.

Φαίνεται λοιπόν, ότι στη συγκεκριμένη περίοδο, που καλύπτει χονδρικά δεκαπέντε χρόνια, η τάση για αλλαγή διαχέεται στην κοινωνία και οριζόντια, στα όρια κάθε στρώματος και κάθετα, διά

² Πρόκειται για τις μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν ήδη από την άνοδο του Σελίμ Γ' στο θρόνο (1789), αλλά κυρίως γι' αυτές του 19^{ου} αι., από την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων (1826), τα δύο αυτοκρατορικά διατάγματα Hat-i Serif (1839) και Hat-i Humayun (1856), ως το πρώτο οθωμανικό Σύνταγμα και τις εκλογές του 1876.

³ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εξής κινητοποιήσεις: το 1900 σε Γερμανία, Βέλγιο, Αυστροουγγαρία απεργούν οι εργάτες στα ανθρακωρυχεία, τα χαλυβουργεία, τα υαλουργεία, με αιτήματα το οχτάωρο, την αύξηση των αποδοχών, τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Το 1902 έχουμε εξεγέρσεις χωρικών στη Ρωσία, κατά τις οποίες οι αγρότες λεηλατούν αποθήκες γαιοκτημόνων και τσιφλίκια. Το 1903 στην Ελλάδα κινητοποιούνται με απεργίες οι εργάτες και εξεγείρονται για το σταφιδικό ζήτημα οι αγρότες. Την ίδια χρονιά στη Ρουμανία έχουμε αγροτική εξέγερση. Το 1904 και '5 λαμβάνουν χώρα εκτεταμένες εργατικές κινητοποιήσεις στη Ρωσία εναντίον του τσαρικού αυταρχισμού και γενική απεργία (τον Ιούλιο) στην Πολωνία. Το 1907 καθιερώνεται στην Ιταλία η Κυριακή ως αργία. Το ίδιο χρονικό διάστημα αναπτύσσεται δυναμικά το εργατικό κίνημα στην Ισπανία, τη Γαλλία, την Αγγλία και τις Η.Π.Α.

μέσου της κοινωνικής δομής. Πολύ συχνά τίθεται το ερώτημα κατά πόσο τα ιδεολογικά και πολιτικά ρεύματα της εποχής αυτής, που συγκλόνιζαν τη βόρεια και τη δυτική Ευρώπη και την Αμερική, επηρέαζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η απάντηση είναι μάλλον αυτονόητα θετική. Μιλάμε για μια εποχή γρήγορων εξελίξεων, συγκριτικά με παλιότερες ιστορικές περιόδους, κατά την οποία η αλληλεπίδραση σε διεθνές επίπεδο, εκτός από δεδομένη, είχε γίνει και αντιληπτή από τους ηγέτες του κόσμου αλλά κι από τους λαούς. Οι ίδιοι οι Οθωμανοί, εννοούμε την άρχουσα τάξη, είχαν στραφεί στη Δύση για την ανανέωση του κυβερνητικού τους μοντέλου προκειμένου να επιβιώσει ο κρατικός σχηματισμός που υπηρετούσαν⁴.

Η ανίχνευση των ιδεολογικών μεταβολών στη βάση της κοινωνίας είναι πιο προβληματική και η τεκμηρίωσή της δυσκολότερη όταν αναφερόμαστε σε τομείς της καθημερινής ζωής, της σκέψης και της επικοινωνίας των ανθρώπων της βάσης. Ωστόσο, στο ερώτημα για τις οργανωμένες αντιστάσεις και τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, αρκεί η μαρτυρία για τις πρώτες απεργίες σε οθωμανικό έδαφος⁵. Ασχέτως αν οι σοσιαλιστικές ιδέες υπήρξαν ‘εισαγόμενες’ στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι οι άνθρωποι στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αι. αμφισβητούν την εξουσία και διεκδικούν τη βελτίωση της ζωής τους με τις δικές τους προσπάθειες, χωρίς να την εναποθέτουν στη θεία πρόνοια ή την όποια καλοσύνη των ηγεμόνων.

Έτσι, στις αρχές του 20ου αι. βρίσκουμε την εργατική τάξη της αυτοκρατορίας να οργανώνεται σε συλλόγους και σωματεία, πέρα από τις συντεχνίες. Αυτές ήταν επαγγελματικές ενώσεις αυστηρά δομημένες κι αποτελούσαν το βασικό θεσμό της αστικής οικονομίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκεί εντασσόταν μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Η συντεχνία ήταν ο διοικητικός σύνδεσμος ανάμεσα στην κρατική εξουσία και τους εργαζόμενους των πόλεων. Διέθετε αυξημένες αρμοδιότητες σε οικονομικά ζητήματα όπως η παροχή υπηρεσιών κι εργασίας, οι τιμές κι η ποιότητα των προϊόντων, οι αμοιβές των εργαζόμενων. Στη φορολογία είχε περιορισμένη δικαιοδοσία (δασμοί, φοροδοτικές εγγυήσεις). Ακόμη επιτελούσε και κάποιες κοινωνικές λειτουργίες με τα αλληλοβοηθητικά ταμεία των μελών της. Ως θεσμός άρχισε να φθίνει στα μέσα του 19ου αι. με την έντονη διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Οι καινούργιες εργατικές οργανώσεις ονομάζονταν συνήθως ‘αδελφότητες’ κι είχαν ως πρότυπο λειτουργίας τους τις συντεχνίες⁶.

⁴ Για παράδειγμα η έκθεση του Mehmet Fayzi το 18^ο αι. Ακόμη το κίνημα των Νέων Οθωμανών, κάποιοι απ’ τους οποίους συμμετείχαν στην Κομμούνα του Παρισιού το 1871, πολεμώντας μάλιστα με τα δημοκρατικά στρατεύματα. Βλ. S.Mardin ‘The genesis of Young Ottoman thought’, Princeton University Press, 1962

⁵ Το 1872 απεργούν οι εργάτες στο οπλοστάσιο του ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης με μισθολογικά αιτήματα, τα οποία ικανοποιούνται αμέσως από το σουλτάνο.

⁶ I.J.Aktsoglou ‘The class movement in the city of Thessaloniki’, στο Balkan Studies, vol.38, n.2, Thessaloniki, 1997, IMXA, σελ.287. Χ Ιναλτζίκ ‘Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300 - 1600’, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995, σελ. 260 - 278. G. Baer ‘Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των τουρκικών συντεχνιών’, στο Σ. Ασδραχάς ‘Οι οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (ΙΕ’ - ΙΘ’ αι.)’, Μέλισσα, Αθήνα, 1979, σελ. 575 - 591.

Στις μεγάλες οθωμανικές πόλεις, σύμφωνα με τον Μπεναρόγια, ο αριθμός των μελών των συνδικάτων, πριν από την ίδρυση της Φεντερασιόν, της Σοσιαλιστικής Εργατικής Ομοσπονδίας της Θεσσαλονίκης, το 1909, φτάνει τις 150 000⁷. Ο αριθμός αυτός δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητος, αν σκεφτούμε την πρόσφατη εκβιομηχάνιση της αυτοκρατορίας και το ολιγάριθμο αστικό προλεταριάτο της. Η υποτίμηση του αριθμού αυτού των συνδικαλισμένων εργαζομένων θα ήταν λάθος, γιατί παρά την αδυναμία ανάπτυξης ξεχωριστού πολιτικού λόγου, η εργατική τάξη σε μεγάλο βαθμό είχε συνείδηση της κατάστασής της⁸. Υπήρχαν εξάλλου και παράγοντες που εμποδίζαν την αυτοοργάνωση και την πολιτική έκφραση των εργατών κι εργατριών. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους εξοντωτικούς ρυθμούς δουλειάς, την εργασιακή και γενικότερη ανασφάλεια, τη σκληρή καταστολή της οποιασδήποτε αντίστασης. Μαζί με αυτά υπήρχε κι η καλά οργανωμένη μυστική αστυνομία του Αμπντούλ Χαμίτ, υπάλληλοι της οποίας συνέχισαν τη δράση τους και μετά από τους Βαλκανικούς Πολέμους, στο ελληνικό κράτος.⁹

Επιπλέον, αναφερόμαστε σε μια εποχή δεσποτισμού με την ιθύνουσα τάξη να βλέπει πολύ άμεσα την πιθανότητα απώλειας της εξουσίας της. Αφετέρου η αστική τάξη, ανερχόμενη κι ακμάζουσα οικονομικά, μόλις είχε αρχίσει να αποκτά πολιτικές εξουσίες, τις οποίες προφανώς δε θ' άφηνε να χαθούν προς όφελος των κατώτερων τάξεων. Την αντίθεση αυτή έρχεται να εξισορροπήσει το κίνημα της 11ης Ιουλίου περιορίζοντας τη σουλτανική εξουσία κι ενισχύοντας τους θεσμούς της αστικής δημοκρατίας. Γι' αυτό κι η υποδοχή του ήταν θετική στους προοδευτικούς κύκλους της καθεστωτικής τάξης, στην πλειονότητα των αστών και στην εργατική τάξη: αυτή επενδύοντας στο τέλος του απολυταρχισμού βγήκε διεκδικητικά στο προσκήνιο. Τέλος, ας υπενθυμιστεί ότι συγχρόνως διαμορφώνεται με δυναμικούς όρους κι ο τουρκικός εθνικισμός που εύλογα δε θα ευνοούσε την ανάπτυξη ενός πολυεθνικού, διεθνιστικού εργατικού κινήματος με σοσιαλιστικές προοπτικές.

1^ο κεφάλαιο

Η Θεσσαλονίκη στα 1908

Στις αρχές του 20ου αι. η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτείνεται σε εδάφη μεγέθους 2.969.500 τετραγωνικών χιλιομέτρων και κατοικείται από 24.000.000 ανθρώπους¹⁰. Οι ευρωπαϊκές κτήσεις της αυτοκρατορίας περιορίζονται στην Αλβανία, το Κοσσυφοπέδιο και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, η οποία απλώνεται σε μια έκταση 95.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων με πληθυσμό

⁷ Α. Μπεναρόγια, 'Ελπίδες και πλάνες', Στοχαστής, 1989, σελ.47.

⁸ Α. Αποστολίδης - Α. Δάγκας 'Η εργατική τάξη στις περιοχές Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου και Αδριανούπολης την περίοδο 1908 - 1918', στο Επιστημονική Σκέψη, τχ.30, 1986.

⁹ Βλ.Α.Δάγκα, 'Ο χαφιές', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.

¹⁰ Ν.Γ.Ιγγλέσης 'Οδηγός της Ελλάδος, απάσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων του αρχιπελάγους και των νήσων: Κρήτης - Κύπρου - Σάμου', τύποις Αποστολοπούλου, 1910-11, σελ.5.

2.400.000¹¹ . Διοικητικά χωρίζεται σε τρία βιλαέτια, της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και του Κοσσυφοπεδίου.

Το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης αποτελείται από τρία σαντζάκια, το ομώνυμο, αυτό της Δράμας και των Σερρών. Εκκλησιαστικά περιλαμβάνει δέκα μητροπόλεις. Το σαντζάκι της Θεσσαλονίκης αποτελείται από δεκατρείς καζάδες. Ο πληθυσμός του καζά της Θεσσαλονίκης είναι 143.733, ενώ αυτός της πόλης εκτιμάται σε 200.000 κατοίκους¹² . Στην πόλη της Θεσσαλονίκης εδρεύουν οι οθωμανικές αρχές, ενώ βρίσκονται και δεκαοχτώ προξενεία. Οθωμανοί άρχοντες της πόλης είναι ο δήμαρχος της Οσμάν Σαϊτ μπν ελ Χακή, ενώ τη χρονιά αυτή το αξίωμα του βαλή της περιοχής κατέχουν ο Νιαζήμ πασάς, ως τον Ιούνιο του 1908, και μετά ο Χιλμή πασάς.

Η πόλη έχει εξέχουσα σημασία για την οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας, τόσο από εμπορική όσο κι από βιομηχανική άποψη. Η εργατική τάξη της πόλης αριθμεί 25.000 άτομα απ' τα οποία 12.000 είναι βιομηχανικοί εργάτες. Απ' αυτούς πάλι, ο μεγαλύτερος όγκος απασχολείται στην καπνοβιομηχανία¹³. Ο τομέας αυτός είναι νευραλγικός για την οθωμανική οικονομία. Αναπτύχθηκε αρκετά νωρίς λόγω της παραγωγής του καπνού, που ήταν σημαντική και ποσοτικά και ποιοτικά. Για τον κλάδο αυτό έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και μη Οθωμανοί κεφαλαιούχοι.

Η καπνοβιομηχανία έχει κομβική σημασία επειδή υπήρξε το έδαφος όπου αναπτύχθηκαν τα πρώτα δείγματα ταξικής συνείδησης στο οθωμανικό κράτος, μαζί με την πολεμική βιομηχανία και τους σιδηρόδρομους. Ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι δεν είχαν ξεκάθαρους πολιτικούς στόχους ή ότι η ταξική συνειδητοποίησή τους ήταν στοιχειώδης, οι εργάτες κι εργάτριες των παραγωγικών αυτών κλάδων διεκδικούν συλλογικά τη βελτίωση των συνθηκών ζωής κι εργασίας τους, με μέσο πάλης την απεργία¹⁴.

Φτάνοντας, λοιπόν, στα 1908 έχει αρχίσει να σχηματίζεται μια παράδοση κινητοποίησης κι αγωνιστικότητας στις συνειδήσεις των κατώτερων στρωμάτων της αυτοκρατορίας. Ούτως ή άλλως από πολύ παλιότερα το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού των Βαλκανίων και της Μικρασίας είχε συνείδηση της ταξικής του θέσης κι αυτό φαίνεται καθαρά στα τραγούδια και τα παραμύθια των περιοχών αυτών, καθώς και στην ηρωοποίηση της ληστείας κι άλλων μορφών παρανομίας. Οπωσδήποτε η συνειδητοποίηση αυτή δεν εκφραζόταν ούτε με ξεκάθαρα πολιτικούς όρους ούτε με αντίστοιχες συλλογικότητες. Ωστόσο το φαινόμενο της ληστείας και τα δημοτικά τραγούδια που μιλούν για την κοινωνική ανισότητα δείχνουν το πόσο οι υπήκοοι του σουλτάνου συναισθάνονταν τη

¹¹ S.Pavlowitch 'A history of the Balkans 1804 - 1945', Longman, 1999, σελ.167.

¹² Ν.Γ.Ιγγλέσης, ο.π., σελ.5 -6.

¹³ Γ.Αναστασιάδης (...) 'Το εργατικό - συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης . Η ιστορική φυσιογνωμία του', Ε.Κ.Θ./Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1997, σελ. 24.

¹⁴ Στα 1905 απεργούν οι καπνεργάτες κι οι καπνεργάτριες στην Καβάλα και τη Θεσσαλονίκη, το 1906 απεργούν οι παπουτσήδες στα Σκόπια και τη Θεσσαλονίκη. Το εργατικό δυναμικό των καπνεργοστασίων είναι σχεδόν διαρκώς σε αναβρασμό και αγωνίζεται μαζικά και δυναμικά όλο το πρώτο μισό του 10ου αιώνα. Βλ. Γ.Αναστασιάδης, ό.π., σελ. 12-37, Γ.Αλεξιάτος, 'Η εργατική τάξη στην Ελλάδα', Α.Αποστολίδης - Α.Δάγκας, ό.π., σελ.32 - 35.

δεινότητα και τη σημασία της οικονομικής τους θέσης. Αντί στιχουργικής σταχυολόγησης αναφέρουμε ενδεικτικά το λιανοτράγουδο “τα σίδερα, η ξενιτιά, η φτώχεια κι η ορφάνια, τα τέσσερα τα ζύγιασαν, βαρύτερα είν’ τα ξένα” και τους στίχους της παραλογής “έχεις μηλιά στον κήπο σου και κλήμα στην αυλή σου, κάνει σταφύλι ραζακί και το κρασί μοσκάτο, (...) το πίνει κι η φτωχολογιά και λησιμονά τα χρέη”.

Έχουμε, λοιπόν, στις αρχές του 20ου αι. μια σημαντική παρακαταθήκη πολιτικής αξίας για τους εργαζόμενους της αυτοκρατορίας, αυτή των αγωνιστικών και συχνά νικηφόρων κινητοποιήσεων. Αλλά η πορεία συνειδητοποίησης του οθωμανικού προλεταριάτου φαίνεται κι από την ύπαρξη σωματείων και συλλόγων, που όπως αναφέρθηκε υπήρχαν από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. Η τάση αυτή, ακόμη κι αν δεν καταδεικνύει μια ξεκάθαρα ταξική συνείδηση, δείχνει ωστόσο μια δυσαρέσκεια και δυσπιστία απέναντι στις συντεχνίες, την παραδοσιακή μορφή επαγγελματικής οργάνωσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και μια διάθεση αυτοοργάνωσης και άμυνας απέναντι στην κρατική κι εργοδοτική αυθαιρεσία¹⁵.

Ας μην παραβλέπονται, ακόμη, οι αντικειμενικοί παράγοντες που εμπόδιζαν την αυτοοργάνωση, την πολιτική έκφραση και τη δυναμική διεκδίκηση των δικαιωμάτων του οθωμανικού προλεταριάτου. Αυτοί σχετίζονταν με το μορφωτικό επίπεδο της εργατικής τάξης, τα ωράρια εργασίας και την κρατική καταστολή. Άλλωστε, η αστική τάξη μόλις είχε ‘πάρει τ’ απάνω της’ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κι ήταν φανερό πως δε θ’ άφηνε τις όποιες διεκδικήσεις να φτάσουν πέρα από κάποιο συγκεκριμένο όριο.

Μια άλλη πτυχή της πολιτικής δραστηριότητας στην πόλη δίνουν οι ένοπλες ενέργειες που ταραΐζουν κατά καιρούς την καθημερινότητα των Θεσσαλονικέων και που εντάσσονται είτε στο πλαίσιο του μακεδονικού αγώνα, είτε στις πρακτικές των αναρχικών της εποχής¹⁶. Φονικές ή βομβιστικές ενέργειες με πολιτική αιτιολόγηση ήταν συνηθισμένες ριζοσπαστικές πρακτικές ήδη από το 19^ο αι., κι εφαρμόζονταν τόσο από εθνικιστές, όσο κι από αριστερούς κι αναρχικούς επαναστάτες. Για την αντιμετώπιση όλων αυτών, τα απολυταρχικά, αλλά και γενικότερα τα καθεστώτα της εποχής διερεύνησαν τη δυνατότητα συνεργασίας των δυνάμεων καταστολής και των μυστικών υπηρεσιών τους. Στο οθωμανικό κράτος, σημαντικό πολιτικό ρόλο παΐζει η καλά οργανωμένη κι αποτελεσματική μυστική αστυνομία του Αμπντούλ Χαμίτ.

Εκτός από την εργατική τάξη, το κλίμα της εποχής συνθέτουν ακόμη η ανερχόμενη και σχετικά ευημερούσα μεσοαστική τάξη της πόλης, τουρκική, ελληνική κι εβραϊκή, μια έντονη πολιτιστική κίνηση κι ο πυρετός του μακεδονικού αγώνα. Οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης ενημερώνονται από

¹⁵ Α.Μπεναρόγια ‘Ελπίδες και πλάνες’, Στοχαστής, 1989, σελ. 47.

¹⁶ Στους Θεσσαλονικείς ήταν γνώριμες τέτοιες πρακτικές. Θυμίζουμε εδώ τους Βαρκάρηδες, με τις βομβιστικές ενέργειες το 1903, αλλά και το φόνο του προξένου Θεόδωρου Ασκητή, το Φλεβάρη του 1908. βλ. Γ.Μέγας ‘Οι βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης. Η αναρχική βουλγαρική ομάδα και οι βομβιστικές ενέργειες του 1903’, Τροχαλία, 1994. Παράρτημα σελ.49, τηλεγράφημα του προξενείου προς το ελληνικό Υπ.Εξ.

είκοσι μία εφημερίδες, καθημερινές ή εβδομαδιαίες, που κυκλοφορούν σε τουρκική, ελληνική, γαλλική, σερφοδίτικη ή βουλγαρική γλώσσα. Μπορούν να διασκεδάσουν στα δύο θέατρα, τα πέντε καφωδεΐα και τους δύο κινηματογράφους της πόλης, αλλά και στις πλατείες της και την παραλιακή της οδό¹⁷. Εκτός από τους χώρους διασκέδασης με πολιτιστική χροιά, υπάρχουν και πολλοί άλλοι χώροι για συνεύρεση, επικοινωνία και διασκέδαση· στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ου αιώνα υπάρχουν δεκαεννιά εστιατόρια, σαράντα πέντε ζαχαροπλαστεία, δεκαεφτά ζυθοπωλεία, έντεκα καφεζυθοπωλεία, πενήντα πέντε μαγειρεία και τριάντα εφτά καφενεία.

Στο χώρο του επισιτισμού και τουρισμού, η μεγαλύτερη μερίδα ανήκει στο ελληνικό κεφάλαιο, που προέρχεται κυρίως από το εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Αυτό φαίνεται από τα ονόματα των ιδιοκτητών των χώρων που προαναφέρθηκαν, αλλά κι από την έκθεση του Έλληνα πρόξενου στη Θεσσαλονίκη το 1908. Οι ιδιοκτήτες των δεκαεννιά εστιατορίων και των δεκαεφτά ζυθοπωλείων καθώς και οι είκοσι ιδιοκτήτες καφενείων που απαριθμούνται εδώ έχουν όλοι ελληνικά ονόματα. Στον κατάλογο των καφεζυθοπωλείων δεν αναφέρονται οι ιδιοκτήτες. Οι καφεκόπτες είναι Αρμένιοι και Εβραίοι, ενώ ανάμεσα στους ιδιοκτήτες των καφωδεΐων υπάρχει και ένας Τούρκος. Ο ίδιος εμφανίζεται και στον κατάλογο των μαγειρείων, το κατάστημα του οποίου έχει το ίδιο όνομα με το καφωδεΐο, 'Μαζλούμ'· ίσως να πρόκειται για το καφέ που αναφέρει το σερφοδίτικο τραγούδι της εποχής 'primavera en Salonico'¹⁸.

2^ο κεφάλαιο

Η σημασία της απεργίας των σερβιτόρων

Ο κοινωνικός ρόλος του επαγγέλματος

Οι σερβιτόροι είναι μια ιδιόμορφη κατηγορία εργαζομένων. Κατ' αρχάς περιλαμβάνονται στον τριτογενή τομέα της οικονομίας και συγκεκριμένα στην προσφορά υπηρεσιών. Δεν είναι ούτε παραγωγοί, ούτε έμποροι. Η υπεραξία της εργασίας τους δεν είναι μετρήσιμη, επειδή δεν είναι παραγωγοί, αλλά ούτε και η συμμετοχή τους στη συσσώρευση και τη διακίνηση κεφαλαίου, καθώς δεν είναι ούτε έμποροι. Για το λόγο αυτό εμφανίζεται, σε κοινωνικό επίπεδο, μια ηθική υποτίμηση της αξίας του επαγγέλματός τους. Η υποτίμηση αυτή φαίνεται ακόμη και στη χρήση της λέξης "υπηρέτης" που χρησιμοποιείται γι' αυτούς. Πρόκειται για μια ελληνική απόδοση του όρου "σερβιτόρος" (>servio = υπηρετώ), χρησιμοποιείται όμως αντί των λέξεων "εργαζόμενος" ή "υπάλληλος", που έχουν μεγαλύτερη ηθική βαρύτητα για την αστική τάξη και την καπιταλιστική οικονομία.

Η ηθική υποτίμηση του επαγγέλματος, μαζί με την κρισιμότητα της πολιτικής κατάστασης και της επικινδυνότητας που αυτή δημιουργούσε, ίσως ευθύνεται για την απουσία γυναικών σερβιτόρων, εργαζομένων σε μη οικιακούς χώρους. Η απουσία αυτή δεν πιστοποιείται από τις πηγές που εξετάστηκαν ούτε και από τη βιβλιογραφία. Οι προφορικές μαρτυρίες, όμως, του κ. Γιάννη Ταμτάκου

¹⁷ Γ. Σταμπουλής 'Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912', Διόσκουροι, 1984, Ι.Κανδυλάκης 'Η εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης', University Studio Press/Εκφραση, 2000.

¹⁸ Ν.Γ.Ιγγλέσης, ό.π., σελ.34 - 50. Παράρτημα, σελ.49, προξενική έκθεση.

και της κ. Ιουλίας Κακουλίδου¹⁹, συμφωνούν ότι δεν εργάζονταν γυναίκες στα μαγειρεία, καφενεία, ζυθοπωλεία και παρεμφερή καταστήματα, παρά μόνο στα καφωδεία ως καλλιτέχνιδες. Ως ένδειξη της απουσίας αυτής μπορούμε να πάρουμε και την ευρύτατη χρήση της λέξης “γκαρσόνι”, που προέρχεται από τη γαλλική “garçon” (= αγόρι). Οι γυναίκες που είχαν επαγγελματική σχέση με τους χώρους αυτούς ήταν συνήθως οι σύζυγοι των ιδιοκτητών τους. Και πάλι, όμως, η παρουσία τους εκεί δεν ήταν κάτι συνηθισμένο.

Αυτό συμβαίνει σε μια εποχή που οι γυναίκες εργάζονται ήδη σε πολλούς παραγωγικούς κλάδους, πέρα από το γεωργικό. Έχει αρχίσει να κατακτάται το δικαίωμα της γυναίκας να ζει, να κυκλοφορεί και να εργάζεται έξω απ’ το σπίτι και σε αστικό χώρο. Δεν εξέλιπαν, όμως, οι συνειδησιακές δομές που θεωρούν κάποια επαγγέλματα αναξιοπρεπή ή προσβλητικά για γυναίκες, ιδίως όταν αυτά ασκούνταν σε μέρη όπου κυριαρχούσε η ανδρική παρουσία, όπως ήταν τα καφενεία, τα καζίνο και τα οινομαγειρεία και ζυθεστιατόρια. Πιθανόν να υπήρχε και το επιχείρημα της έλλειψης μυϊκής δύναμης που χρειάζεται για να μεταφερθεί σώος ένας γεμάτος δίσκος, ωστόσο, η ολοκληρωτική απουσία του ενός φύλου από κάποιο επάγγελμα, οφείλεται πάντα σε πιο σύνθετους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες²⁰.

Επιπλέον, οι σερβιτόροι είναι άτομα που δουλεύουν εκεί όπου οι άλλοι άνθρωποι διασκεδάζουν. Αυτό σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της εργασίας τους έρχονται αντιμέτωποι με κόσμο που θέλει να ξεδώσει, να βγει από την καθημερινότητά του, να δρα χωρίς να σκέφτεται τον τρόπο συμπεριφοράς του. Σε τέτοιο πλαίσιο ξεχνιέται η ανθρώπινη υπόσταση των εργαζόμενων, η αξία της εργασίας τους και αντιμετωπίζονται συχνά σαν άνθρωποι μικρότερης αξίας. Ένα δικό τους λάθος πάνω στη δουλειά ή μια έκφραση αγένειας και δυσαρέσκειας μεγιστοποιείται, ενώ οι συμπεριφορές των ατόμων που απολαμβάνουν τις υπηρεσίες τους σπανίως υπόκεινται σε κριτική. Επίσης εξυπηρετούν ανάγκες οι οποίες καλύπτονται και στις οικογενειακές εστίες, όπως το φαγητό, η πόση του καφέ και των αλκοολούχων ποτών και η συναναστροφή με άλλους ανθρώπους. Κατά συνέπεια πολλοί θεωρούν τη δουλειά τους άχρηστη ή μικρής αξίας.

Υπάρχει, όμως, κι η ανάγκη απομάκρυνσης από τον οικιακό χώρο, για λόγους επικοινωνιακούς ή επαγγελματικούς. Έτσι οι χώροι δημόσιας διασκέδασης και άλλων δραστηριοτήτων καθίστανται

¹⁹ Ο Γιάννης Ταμτάκος (βλ. και σελ.4) είναι αρχαιομαρξιστής που γεννήθηκε το 1908 στη Θεσσαλονίκη. Παρά το γεγονός ότι δεν ήταν σε ώριμη ή έστω παιδική ηλικία τη χρονιά αυτή, η μαρτυρία του θεωρείται σημαντική λόγω της πνευματικής του διαύγειας, της ενασχόλησής του με την ιστορία του εργατικού κινήματος και της ιστορικής μνήμης που κατέχει μέσω της διήγησης των γεγονότων από τους μεγαλύτερους, συγγενείς, συναγωνιστές και συντρόφους του. Η Ιουλία Κακουλίδου είναι πρόσφυγας από τον Εύξεινο Πόντο. Αν και υπερωιανόβια σήμερα, η διανοητική της κατάσταση είναι εξαιρετική και οι μνήμες της αρκετά ζωντανές. Παρόλο που δεν είχε άμεση σχέση με την αριστερά, η ιδιότητά της ως εργάτρια τυπογραφείου στα χρόνια του μεσοπόλεμου στην Ελλάδα, καθιστά, κατά τη γνώμη μας, τις πληροφορίες της έγκυρες. Τα ερωτήματα που της τέθηκαν σχετίζονταν με τους χώρους της διασκέδασης στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την παρουσία των γυναικών σ’ αυτά.

²⁰ Εδώ θα μπορούσαμε να παραπέμψουμε στις σύγχρονες θεωρίες για την κοινωνική κατασκευή του φύλου. Βλ. επίσης D.Quataert “ (...) The gender division of labor reflected societal rather than physical requisites (...)”, στο E.Goldberg ‘The social history of labor in the Middle East’, University of Washington/Westview Press, 1996, σελ.32.

αναγκαίοι. Ταυτόχρονα θεωρούνται και τα εκεί εργαζόμενα άτομα υπεύθυνα για την ικανοποίηση των πελατών, ασχέτως αν αυτή εξαρτάται από την εργασία των σερβιτόρων μόνο, ή είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων.

Πέρα από τα παρεπόμενα της εργασίας των σερβιτόρων το πιο σημαντικό είναι ότι πρόκειται για άτομα εργαζόμενα με αρκετά δυσμενείς όρους, χαρακτηριστικό στοιχείο του επαγγέλματος διαχρονικά. Το 1908 οι σερβιτόροι των εστιατορίων του Μπέουγλου στην Κωνσταντινούπολη απεργήσανε με αίτημα τη μείωση των ωρών εργασίας τους στις δώδεκα ημερησίως, ενώ οι απεργοί της μυυραρίας Υανί στην ίδια πόλη πέτυχαν να τους δίνεται μία μέρα ρεπό κάθε δυο βδομάδες²¹. Αυτό σημαίνει ότι δούλευαν πάνω απ' τη μισή μέρα, δηλαδή περισσότερο από δώδεκα ώρες και πιθανότατα σε καθημερινή βάση. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και οι σερβιτόροι της Θεσσαλονίκης είχαν το ίδιο ή παρόμοιο ωράριο, το οποίο οπωσδήποτε συνιστούσε ισχυρό κίνητρο δυσαρέσκειας και αγωνιστικής διάθεσης, πέρα από τους λόγους που συνδέονταν με το μακεδονικό ζήτημα.

Εστιατόρια, καφενεία και καζίνο

Πρωταρχικός ρόλος των καφενείων κι εστιατορίων είναι η πώληση φαγητού, καφέ και παρεμφερών προϊόντων (αφεινήματα, αλκοολούχα ποτά, αναψυκτικά) κι η παροχή της δυνατότητας για επιτόπια κατανάλωση των προϊόντων αυτών. Εκτός απ' αυτό, είναι χώροι συνεύρεσης ανθρώπων, αλλά και κοινωνικοποίησης και δημόσιας ικανοποίησης ατομικών αναγκών. Αυτό σημαίνει ότι δίνεται η δυνατότητα να συντελεστούν σε τέτοιους χώρους πολλών ειδών δραστηριότητες, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα. Επίσης ικανοποιείται και η ανάγκη της διασκέδασης καθώς είναι χώροι όπου η ζωντανή μουσική συνοδεύει τις υπόλοιπες δραστηριότητες, ιδίως στα καφεεστιατόρια και τα καζίνο.

Εδώ ενδιαφέρει κυρίως ο δευτερογενής, κοινωνικός ρόλος των χώρων αυτών, καθώς είναι αυτός που καθιστά ιδιόμορφη την εργασία εκεί²². Το σερβίρισμα εντάσσεται στον τομέα της προσφοράς υπηρεσιών και μάλιστα αυτών που γίνονται σε δημόσιο χώρο. Συχνά η συμπεριφορά των σερβιτόρων ενός καταστήματος επηρεάζει τη δημοτικότητα του. Ο σερβιτόρος οφείλει όχι μόνο να δέχεται και να διεκπεραιώνει παραγγελίες, αλλά συχνά να 'προλαβαίνει' τις επιθυμίες του πελάτη, ειδικά αν αυτός είναι τακτικός και καλοπληρωτής. Οι καλοί τρόποι συμπεριφοράς, η δημιουργία ευχάριστης ατμόσφαιρας κι η ανοχή πολλών ιδιοτροπιών θεωρούνται δεδομένα προσόντα ενός καλού σερβιτόρου κι επιπλέον τέτοιου είδους απαιτήσεις αυξάνονται όσο ανεβαίνει η κοινωνική θέση των θαμώνων ενός καταστήματος.

²¹ Βλ. Y.S. Karakisla 'The 1908 strike wave in the Ottoman Empire', Turkish Studies Bulletin, Sydney, 1991, σελ.161. Επίσης H.Onur, '1908 Isçi hareketleri ve Jönturkler', Yurt ve Dunya, n.2, Mart 1977, σελ. 286.

²² Η κοινωνική λειτουργία των καφενείων αλλά και η ένταξή τους στην καθημερινότητα των χωρών της ανατολικής Μεσογείου περιγράφεται στο βιβλίο του Ralph Hattox 'Coffee and coffehouses. The origins of a social beverage in the Medieval Middle East', University of Washington Press, 1996.

Απαραίτητα προσόντα θεωρούνται ακόμη η εχεμύθεια, η διακριτικότητα κι η αυξημένη ικανότητα αντίληψης, η οποία, όμως, καλό είναι να μη γίνεται εμφανής. Αυτό συμβαίνει γιατί τα εστιατόρια, τα καφενεία κι οι χώροι διασκέδασης εν γένει, πολύ συχνά χρησιμεύουν για επαγγελματικές συναντήσεις, που σχετίζονται με επίσημες και, κυρίως, μη επίσημες οικονομικές δραστηριότητες. Αντίστοιχα, γίνονται θέατρο πολιτικών εξελίξεων, κυρίως παρασκηνιακών. Η λογοτεχνία του 20ου αι., ιδίως η αστυνομική, βρίθει παραδειγμάτων τέτοιας χρήσης των καταστημάτων αυτών. Ας αναφερθεί για παράδειγμα το γεγονός της πολιτικής δολοφονίας του Έλληνα πρόξενου Θεόδωρου Ασκητή, η οποία έλαβε χώρα έξω από το ζαχαροπλαστείο του Αριστείδη Τριανταφύλλου, στην Αγίας Σοφίας, στη Θεσσαλονίκη, στις 21 Φεβρουαρίου του 1908.

Άλλη ιδιαιτερότητα των χώρων στους οποίους αναφερόμαστε είναι η λειτουργία τους, κυρίως των καφενείων, ως εντευκτηρίων λογοτεχνών, επιστημόνων, διανοούμενων. Ειδικά για τη Θεσσαλονίκη της εποχής που εξετάζουμε αυτό είναι κανόνας όχι μόνο για τους ανθρώπους της τέχνης αλλά και γι' αυτούς που ασχολούνται με την πολιτική. Μια ειδική κατηγορία καφενείων, που εμφανίζονται ήδη το 16ο αι., είναι τα *kiraathane*²³. Πρόκειται για μικρού ή μεσαίου μεγέθους συνοικιακά καφενεία ή τειόποτεια, όπου υπάρχουν έντυπα κείμενα κι αργότερα εφημερίδες. Η ύπαρξη εφημερίδας στα καφενεία μετά τα μέσα του 19ου αι. ήταν σχεδόν δεδομένη και για την ανάγνωσή της υπήρχε ειδικό αναλόγιο. Οι ιδέες διακινούνται και ζυμώνονται ως επί το πλείστον σε κάποιο καφενείο πριν να δοκιμαστούν στους χώρους δουλειάς²⁴.

Τα καφενεία και οι παρεμφερείς χώροι χρησιμεύουν και μ' έναν άλλον, ιδιόμορφο τρόπο. Είναι ο τόπος δουλειάς ενός απεχθούς κλάδου, αυτού των μυστικών αστυνομικών. Στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ου αι. το 2^ο γραφείο της γαλλικής Στρατιάς της Ανατολής "στρατολόγησε αμέτρητους πληροφοριοδότες. Κάθονταν στα καφενεία όλη μέρα πίνοντας καφέ και ούζο και παρατηρώντας τριγύρω"²⁵. Η πρακτική αυτή οπωσδήποτε δεν επινοήθηκε από τους Γάλλους ούτε πρωτοεφαρμόστηκε το 1915. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η μυστική αστυνομία αναδεικνύεται σε στυλοβάτη του καθεστώτος επί Αμπντούλ Χαμίτ II (1876 - 1909), μια περίοδο όπου το σώμα των γενιτσάρων έχει καταργηθεί, πολλές ζωτικές για το κράτος λειτουργίες έχουν εκχωρηθεί σε ιδιώτες, ενώ το ξένο κεφάλαιο έχει εισχωρήσει για τα καλά στην οθωμανική οικονομία. Στα χρόνια αυτά θεσμοθετείται και το επάγγελμα του χαφιέ. Η λέξη *hafiyge* είναι αραβική, στα οθωμανικά λειτουργεί ως ουσιαστικό και ως επίθετο και σημαίνει το κρυφό, το μυστικό. Τυπικά η ιδιότητα του χαφιέ καταργήθηκε απ' τους Νεότουρκους, ο τρόπος που λειτουργούσαν όμως δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ από καμιά αστυνομία²⁶.

²³ Βλ. Hattox, ό.π., σελ. 81, 139.

²⁴ Γ.Κορδάτος 'Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος', Μπουκουμάνης, 1972, σελ. 115 κ.α. Α.Μπεναρόγια 'Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου', Κομμούνια 1986, σελ. 47, 58κ.α.

²⁵ Βλ.Α.Δάγκας, 'Ο χαφιές', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 29.

²⁶ Βλ.Α.Δάγκας, ο.π., σελ. 40 - 41.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία γίνεται εύκολα κατανοητή η ιδιομορφία της δουλειάς σε τέτοιους χώρους. Δεν είναι χώροι παραγωγής ή απλώς διακίνησης κάποιων προϊόντων, όπου οι αλλαγές των εποχών και των συνθηκών διακρίνονται μόνο μέσα από την κλιματολογική αλλαγή, την αλλαγή στις εργασιακές σχέσεις και την εξέλιξη των μέσων παραγωγής. Επειδή είναι χώροι συζήτησεων και ζυμώσεων για τις τάσεις και τις αλλαγές των εποχών, είναι και χώροι δοκιμής και υποδοχής, θα λέγαμε, των εκάστοτε καινοτομιών στις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές. Οι εργαζόμενοι εκεί βλέπουν πρώτοι το πώς και πόσο αλλάζει ο κόσμος.

Σχέσεις παραγωγής κι εργασιακές συνθήκες

Αναφέρθηκε ήδη ότι τα καφενεία κι εστιατόρια είναι χώροι όπου συνδυάζονται η ικανοποίηση καθημερινών αναγκών με την κοινωνικοποίηση. Έτσι μπορούν να θεωρηθούν κι αυτά χώροι διασκέδασης. Η εργασία σ' αυτούς τους χώρους συχνά καταντά εξοντωτική, καθώς πέρα από τη φυσική κόπωση προστίθεται κι η ψυχική, που προκύπτει από την αναγκαστική επαφή με πολλούς ανθρώπους. Οι σχέσεις που οι άνθρωποι παίρνουν μέρος ανεξάρτητα από τη θέλησή τους εκτείνονται πέρα από αυτήν του εργοδότη - εργαζόμενου - συναδέλφου. Δεν είναι ψυχρά επαγγελματικές, διεκπεραιωτικές ή παραγωγικές, καθώς μέσα στο αντικείμενο της δουλειάς υπάρχει και ο άνθρωπος.

Πρόκειται για επαγγελματίες που πρέπει να έχουν ανεπτυγμένες επικοινωνιακές δυνατότητες προκειμένου να διατηρούν την τάξη και τη συγκεκριμένη ατμόσφαιρα του κάθε καταστήματος. Οφείλουν ακόμη 'να τα πηγαίνουν καλά με όλους', τόσο τους συναδέλφους και τα αφεντικά τους όσο και την πελατεία. Οι δυσaráεσκεις και οι διαφωνίες καθιστούν προβληματική τη λειτουργία των χώρων διασκέδασης όταν εκφράζονται με τρόπο εμφανή προς τα έξω. Η ιεραρχία στο προσωπικό υφίσταται χωρίς να είναι πάντα ευδιάκριτη, ενώ η ροή της δουλειάς πρέπει πάντα να φαίνεται ότι κυλά ομαλά, χωρίς προβλήματα.

3^ο κεφάλαιο

Η απεργία των σερβιτόρων και τα ζητήματα που θέτει

α. Το γεγονός κι ο χρόνος που συνέβη

Η πρώτη απεργία των σερβιτόρων της Θεσσαλονίκης έγινε στις 28 Αυγούστου του 1908. Δεν είναι όμως καθαρά εργατική κινητοποίηση, καθώς την ίδια μέρα αποφασίζουν να κλείσουν τα καταστήματα και οι ιδιοκτήτες. Η ημερομηνία αυτή δίνεται από την προξενική αναφορά προς το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών.

Στον αθηναϊκό τύπο της εποχής δεν υπάρχει σχετική ανταπόκριση. Στις εφημερίδες που εξετάστηκαν δεν υπάρχει ειδηση για απεργία στα διαστήματα από 28 - 31 Αυγούστου και από 9 - 14 Σεπτεμβρίου. Υπάρχει ωστόσο έμμεση αναφορά σε απεργίες σε δημοσίευμα σχετικό με το συμβάν στην πλατεία Ελευθερίας (εφημερίδα Εμπρός), με το οποίο θα ασχοληθούμε παρακάτω. Η απουσία της ειδησης για την απεργία προκαλεί εντύπωση, καθώς υπάρχουν εκτενείς, γλαφυρές αναφορές σε καθημερινή βάση, για όλες τις άλλες κινητοποιήσεις.

Σ' αυτήν την απεργία συμμετείχαν οι σερβιτόροι των ξενοδοχείων, των καφενείων, των εστιατορίων και των καζίνο της πόλης. Όπως μας πληροφορεί η εφημερίδα Sabah, οι απεργοί έχοντας μπροστά μουσική μάντα διαδήλωσαν στους δρόμους της πόλης. Το γεγονός της διαδήλωσης αναφέρεται και από τον πρόξενο. Ωστόσο ο πρόξενος και η εφημερίδα διαφωνούν ως προς την ημερομηνία του γεγονότος. Η εφημερίδα Sabah αφήνει να εννοηθεί ως ημέρα της κινητοποίησης την 1^η Σεπτεμβρίου, μια και γίνεται μνεία στο γεγονός σε δημοσίευμα της 2^{ης} του μήνα αυτού.

Η ίδια εφημερίδα σε δημοσίευσμά της της Κυριακής 13 Σεπτεμβρίου κάνει λόγο για απεργία των γκαρσονιών που έγινε στη Θεσσαλονίκη την Πέμπτη, δηλαδή στις 10 του Σεπτεμβρίου. Την ημερομηνία αυτή συναντούμε δύο φορές και στη βιβλιογραφία: “όταν κατεβαίνουν σε απεργία , στις 10 Σεπτεμβρίου 1908, φαίνεται σαν να σταματά να χτυπά η καρδιά της πόλης”²⁷. Δυστυχώς εδώ δεν αναφέρεται η πηγή άντλησης της πληροφορίας ούτε και συζητείται η ημερομηνία του γεγονότος. Με τη 10η του Σεπτεμβρίου συμφωνεί και ο Hakki Onur: “Στις 10 Σεπτεμβρίου τα γκαρσόνια των ξενοδοχείων, των καφενείων, των εστιατορίων και των καζίνο άφησαν τις δουλειές τους και διαδήλωσαν στους δρόμους της πόλης έχοντας μπροστά μια μουσική μάντα. Στο γεγονός επενέβη η αστυνομία, είτε στους απεργούς να επιστρέψουν στις δουλειές τους, χωρίς ωστόσο να πετύχει κανένα αποτέλεσμα”²⁸. Προφανώς, λοιπόν, η κινητοποίηση ήταν αξιόλογη από άποψη μαζικότητας και μαχητικότητας.

Υπάρχει ακόμη μια βιβλιογραφική αναφορά που προβληματίζει σχετικά με την ημερομηνία της κινητοποίησης: “Υπάρχει μόνο μια ‘πολιτική απεργία’ που συνάντησα στην έρευνά μου για το απεργιακό κύμα του 1908. Οι σερβιτόροι των εστιατορίων της Θεσσαλονίκης απέργησαν στις 14 Σεπτεμβρίου για να διαμαρτυρηθούν απέναντι στους Βούλγαρους που ήρθαν επίσκεψη στην πόλη μετά από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας”²⁹. Εδώ δε γίνεται πια λόγος μόνο για αντεγκλήσεις Ελλήνων και Βουλγάρων, αλλά περνά συνολικά η απεργία ως αντιβουλγαρική. Δίνεται όμως η 14η κι όχι η 10η του Σεπτεμβρίου ως μέρα της κινητοποίησης. Μαζί με τις πληροφορίες του τύπου της εποχής, γεννιέται το ερώτημα για το αν έχουμε μία μόνο ή παραπάνω, τουλάχιστον δύο, απεργιακές κινητοποιήσεις, οι οποίες δεν είχαν καθαρά εργασιακά αιτήματα, αλλά συνδέονταν και με το μακεδονικό ζήτημα και τις ελληνοβουλγαρικές αντιπαλότητες.

Φεύγοντας από τον προβληματισμό για τη σωστή χρονολόγηση του γεγονότος, αντιμετωπίζουμε μια σειρά από άλλα, εξίσου σημαντικά ερωτήματα. Το πρώτο ζήτημα που τίθεται είναι τα αιτήματα της απεργίας. Ο Karakisla την αναφέρει ως τη μόνη πολιτική απεργία που συνάντησε

²⁷ Βλ. M. Tuncay - E. J. Zürcher, ‘Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876 - 1923’, British Academy Press, 1994, σελ. 59.

²⁸ Βλ. Hakki Onur, ‘1908 işçi hareketleri ve Jöntürkler’, Yurt ve Dünya, No2, Mart 1977, σελ. 280.

²⁹ Βλ. Yavuz Selim Karakisla ‘The 1908 Strike Wave in the Ottoman Empire’, Turkish Studies Association Bulletin, 1991, σελ. 160.

στην έρευνά του, συσχετίζοντάς την με το μακεδονικό ζήτημα, ενώ ο Μπεναρόγια μνημονεύει μόνο το αρνητικό σημείο των ελληνοβουλγαρικών αντεγκλήσεων³⁰.

Δεύτερο ζήτημα είναι η συνδικαλιστική οργάνωση του κλάδου, ο βαθμός πολιτικοποίησής του και η διοργάνωση των κινητοποιήσεων. Οι παρακαταθήκες του κινήματος του 1908 ξεφεύγουν από το συγκεκριμένο τοπικό και χρονικό πλαίσιο. Παρατηρείται ριζοσπαστικοποίηση που, μεταγενέστερα, εκφράζεται με την κριτική στην κομματική και τη συνδικαλιστική ηγεσία και τη στροφή στον αναρχοσυνδικαλισμό.

Τρίτο ζήτημα παραμένει η σύνθεση του συγκεκριμένου επαγγελματικού κλάδου και η εργασιακή συμπεριφορά του. Η σύνθεση αναφέρεται σε εθνοφυλετικά χαρακτηριστικά και σε ζητήματα φύλου και ηλικίας. Η συμπεριφορά σχετίζεται με την κινητικότητα στους εργασιακούς χώρους στο ίδιο επάγγελμα, με την τοπική κινητικότητα, με την προσωρινότητα της εξάσκησης του επαγγέλματος. Ακόμη, υπάρχει το ερώτημα του βαθμού επίδρασης όλων αυτών των χαρακτηριστικών στη συνδικαλιστική δράση του συγκεκριμένου κλάδου.

Τέταρτο ζήτημα είναι η σχέση του κλάδου με την, εθνικιστική, Οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Ο βαθμός της συνεργασίας και ο αριθμός των σερβιτόρων, που συμμετείχαν στην Οργάνωση, πιθανότατα επηρέασε αρνητικά την ανάπτυξη διεθνιστικής συνείδησης των Ελλήνων σερβιτόρων και τη σχέση τους με τις άλλες εθνότητες της Θεσσαλονίκης. Παραθέτουμε: “Η συγκέντρωση πληροφοριών ήταν η τακτική, η τρέχουσα υπηρεσία της Οργάνωσης. Μέσω των μνημένων [που δεν ξεπέρασαν ποτέ τα εξήντα άτομα] εχρησιμοποιούνταν εις αυτήν όλοι σχεδόν οι ομογενείς, γιατί συνήθως δεν απαιτούσε να παραμελήσει κανείς την δουλειά του ή να κινδυνεύσει (...) Οι έλληνες, όλοι δηλαδή σχεδόν υπάλληλοι των ξενοδοχείων, εστιατορίων, καφενείων και των παρομοίων κέντρων δικών μας και ξένων, εστάθηκαν ιδιαίτερα χρήσιμοι για τις πληροφορίες”³¹. Η μετέπειτα δράση, πάντως, του συγκεκριμένου εργασιακού κλάδου δε συνηγορεί υπέρ μιας πολιτικοποίησης με ακραιφνώς εθνικιστικά κίνητρα.

Τέλος, υπάρχει και το ζήτημα της κοινωνικής αντιμετώπισης που σχετίζεται με τη νοοτροπία και τις αντιλήψεις γύρω από το επάγγελμα, τους χώρους άσκησης του και τους ανθρώπους που το ασκούν.

³⁰ Βλ.Α.Μπεναρόγια, ό.π., σελ. 44.

³¹ Η ‘Οργάνωσις’ αναφέρεται και σε επιστολές του προξενείου. Ιδρύθηκε γύρω στα 1904 - 5, πιθανόν σε αντιδιαστολή με την Ε.Μ.Ο. και την Ένωση και Πρόοδο των Νεότουρκων και στόχευε στο συντονισμό των ενεργειών των ελληνικών ένοπλων ομάδων που δρούσαν στη μακεδονική ύπαιθρο, καθώς και στην οργάνωση ενός πυρήνα πόλης στη Θεσσαλονίκη. Λειτουργούσε με γνώση και σε συνεργασία με το ελληνικό προξενείο, χωρίς όμως να βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση απ’ αυτό. Από τους ιδρυτές της υπήρξε ο Θανάσης Σουλιώτης-Νικολαΐδης, μαρτυρία του οποίου αποτελεί το απόσπασμα που παρατέθηκε. Βλ.Κ.Τομανάς, ‘Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1875 - 1920’, Θεσσαλονίκη/Νησίδες, 1995, σελ. 139-141.

Οι πηγές για την απεργία των σερβιτόρων

Ας δούμε λίγο πιο αναλυτικά πώς μιλούν οι πηγές για τα γκαρσόνια της Θεσσαλονίκης και τις κινητοποιήσεις τους. Από τις εφημερίδες που εξετάστηκαν, αυτές που αναφέρουν την απεργία των σερβιτόρων είναι: οι αθηναϊκές “Αθήναι”, “Ακρόπολις”, “Εμπρός”, “Νέον Άστυ”· η συμριναϊκή “Αμάλθεια”· η βουλγαρική της Θεσσαλονίκης “Konstitutziona Zaria”· και οι τουρκικές “Sabah” και “Ittihat ve Terraki”.

Επίσης στους φακέλους του ιστορικού αρχείου του υπουργείου εξωτερικών υπάρχει μία επιστολή του Έλληνα πρόξενου της Θεσσαλονίκης προς τον υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας που αναφέρει απεργιακή κινητοποίηση των σερβιτόρων, η οποία έγινε στις 28 Αυγούστου του 1908.

Τέλος από μία προξενική έκθεση του 1908, του ίδιου πρόξενου, παίρνουμε πληροφορίες για το ελληνικό κεφάλαιο, ομογενειακό ή μη, και την εξέχουσα θέση του στην οικονομία της Θεσσαλονίκης, ειδικότερα στον τομέα επισιτισμού και τουρισμού.

Έχει ήδη αναφερθεί ότι δε στάθηκε δυνατή η μελέτη των αρχείων του σωματείου καθώς αρχεία της χρονιάς αυτής δε σώζονται ούτε στο Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, ούτε στο Αρχείο ΙΣΤΟρίας των Συνδικάτων, ούτε στο σωματείο Επισιτισμού και Τουρισμού. Η έλλειψη αυτή είναι μείζονος σημασίας. Οι κατάλογοι και μόνο των εγγεγραμμένων στο Σωματείο Υπαλλήλων Καφενείων, Ξενοδοχείων, Εστιατορίων, Ζυθοπωλείων, Μαγειρών και των Βοηθών αυτών “Άγιος Παντελεήμων”³², όπως λεγόταν τότε, θα φώτιζε αρκετά από τα ερωτήματα που τέθηκαν πιο πάνω, κυρίως αυτό της σύνθεσης και του μεγέθους του κλάδου.

Πριν παρατεθούν οι μαρτυρίες των πηγών πρέπει να ειπωθεί ότι ο τρόπος που αναφέρονται στο θέμα δημιουργεί πρόβλημα σε σχέση το χρόνο του γεγονότος. Η βιβλιογραφία αναφέρει μια απεργία σερβιτόρων που έγινε στη Θεσσαλονίκη στις 10 Σεπτεμβρίου του 1908. Στις εφημερίδες που εξετάστηκαν δεν υπάρχει καμία σχετική είδηση στις 10 του μήνα και τις αμέσως επόμενες μέρες. Ωστόσο, στις 20 Αυγούστου, η “Ακρόπολις” αναφέρει ότι ήδη από τις 17 του μήνα Βούλγαροι κοιμητοζήδες μοιράζουν προκηρύξεις στα καφενεία της πόλης, καλώντας τους εργάτες να συναντηθούν στην μυυραρία “Όλυμπος” προκειμένου να συζητήσουν για ζητήματα που αφορούν την τάξη τους.

Από το φύλλο της 23ης Αυγούστου της ίδιας εφημερίδας πληροφορούμαστε ότι η Θεσσαλονίκη “επλημμύρισε από Βουλγάρους”, καθώς από την επαναφορά του Συντάγματος και μετά, έχουν επισκεφτεί την πόλη πάνω από 4.000 Βούλγαροι. Μαθαίνουμε επίσης ότι “καθημερινώς έχομεν και νέας απεργίας”. Μάλιστα ο ανταποκριτής της εφημερίδας εκφράζει την ανησυχία του για την

³²Το σωματείο ιδρύθηκε το 1900, αρχικά αλληλοβοηθητικό. Διατηρήθηκε και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, στο ελληνικό, πλέον, κράτος, αν και το 1911 ιδρύθηκε το συνδικάτο ‘Άμυνα’, των υπαλλήλων ξενοδοχείων, εστιατορίων, καφενείων, οικιών κτλ., το οποίο μάλιστα το 1912 προέβη και στην έκδοση εφημερίδας με τον ίδιο τίτλο. Βλ. Γ.Κορδάτος, ‘Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος με βάση άγνωστες πηγές και ανέκδοτα αρχεία’, Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1972, σελ.181-183, Α.Δάγκας, ‘Ο χαφιάς’, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995, σελ.191-192, I.J.Aktsoglou, ‘The emergence/development of social and working class movement in the city of Thessaloniki’, στο *Balkan Studies*, vol.2, n.2, IMXA, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.287.

κατάσταση, γράφοντας “ούτω ασφαλώς βαδίζομεν, κατόπιν μάλιστα των ωραίων διδαγμάτων του φίλου των Νεοτούρκων Δεληράδεφ και των λοιπών εκ Σόφιας κομιτατζήδων, προς την αναρχίαν”³³.

Στις 25 του ίδιου μήνα, στην ίδια εφημερίδα, υπάρχει μια σύντομη είδηση για αιματηρές συμπλοκές μεταξύ Ελλήνων και Βούλγαρων εκδρομέων σε καφενείο της πόλης. Δε μιλά όμως για απεργία στα καφενεία ενώ αναφέρει την απεργία των υπαλλήλων των αρτοποιείων. Εκφράζεται και πάλι ανησυχία για τη γενικότερη κατάσταση: “Αι απεργίαι περί των οποίων σας έγραφον εν τη προηγουμένη μου ανταποκρίσει, όχι μόνον εξακολουθούν αλλά λαμβάνουν διαστάσεις αρκετά σοβαράς ούτως ώστε να επίκειται διατάραξις της δημοσίας τάξεως”.

Όλες αυτές οι ειδήσεις είναι δηλωτικές μόνο όσον αφορά στο γενικότερο κλίμα της εποχής. Προκαλεί εντύπωση το ότι η “Ακρόπολις” δεν κάνει πουθενά λόγο για τους σερβιτόρους και τις κινητοποιήσεις τους τη στιγμή που έχει εκτενείς και παραστατικές ανταποκρίσεις για σχεδόν όλες τις άλλες απεργίες. Επιπλέον αποσιωπά τα επεισόδια στην πλατεία Ελευθερίας, στα οποία αναφέρονται οι υπόλοιπες αθηναϊκές εφημερίδες και η σμυρναϊκή “Αμάθεια”. Για τη σιωπή αυτή δίνονται πιθανές ερμηνείες στη συνέχεια.

β . η απεργία της 28^{ης} Αυγούστου

Λίγες μέρες αργότερα, στις 31 Αυγούστου, ο Έλληνας πρόξενος στη Θεσσαλονίκη γράφει μία επιστολή προς τον υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας, με την οποία τον ενημερώνει για τα γεγονότα που προκάλεσε η επίσκεψη 250 Βούλγαρων εκδρομέων στην πόλη την 28^η του μήνα. Στα ίδια γεγονότα αναφέρεται, στηλιτεύοντάς τα, και η βουλγαρογλώσσα εφημερίδα της πόλης “Konstitutsiona Zaria” στο φύλλο της 1^{ης} Σεπτεμβρίου του 1908. Παραθέτουμε τμήμα της επιστολής του προξένου: “(...) την νύκτα της 28^{ης} αφίκοντο ενταύθα 250 Βούλγαροι εκδρομείς ως οι πλείστοι της κατωτέρας κοινωνικής υποστάθμης πρόσωπα.

Το ενταύθα κοιμάτο είχε προ ημερών παρακαλέσει την ημετέραν επιτροπήν ίνα προλάβη πάσαν εκ μέρους των Ελλήνων αποδοκιμασίαν και παν ανώμαλον κατά την άφιξιν των εκδρομέων κίνημα, αυτό δ’ είχε προθύμως υποσχεθεί ότι ουδέποτε θα εγίνοντο. Αλλά παρά την δοθείσαν υπόσχεσιν και παρά την απόφασιν την ληφθείσαν εκ της Μητροπόλεως κατά την συνεδρίαν της δεκαεξαμελούς επιτροπείας εις ην συμμετέσχον και πολλοί πρόεδροι συντεχνιών και σωματείων, όπως οι ομογενείς δειχθώσιν όλως αδιάφοροι κατά την άφιξιν των Βουλγάρων, θερμοκέφαλός τις φαίνεται επαρότρυνε τους υπηρέτας των ελληνικών ξενοδοχείων, εστιατορίων και καφενείων ότι απεργήσωσι, ούτως δε το μεσονύκτιον απήλθον άπαντες και την πρωίαν καθ’ όμιλοι μετά σημαιών περιήρχοντο την πόλιν.

³³ Βλ. απόσπασμα του φύλλου της 23^{ης} Αυγούστου στο παράρτημα, σελ.39. Ο Δεληράδεφ που αναφέρεται εδώ είναι ο Πάβελ Δημητρώφ Δεληράδεφ (1879 - 1957), κοινωνικός αγωνιστής και δημοσιογράφος. Συμμετείχε σε αρκετές βουλγαρικές αριστερές οργανώσεις και στο εργατικό κίνημα καθώς και στην έκδοση σοσιαλιστικών εργατικών εφημερίδων. Την άνοιξη του 1908 παίρνει μέρος στον ένοπλο μακεδονικό αγώνα, ενώ το καλοκαίρι με το κίνημα των Νεότουρκων βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη.

Οι διευθυνταί των εν λόγω καταστημάτων καίπερ [εξημιώθησαν] δεν δυσαρεστήθησαν, ανομολογούντες ότι ευλόγως οι υπηρέται αυτών δεν ηδύναντο να υπηρετήσωσιν εχθρούς απαισίους.”³⁴.

Ας δούμε τώρα το σχόλιο της βουλγαρόγλωσσης εφημερίδας:

“Πώς οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης επευφημούν την ελευθερία

Οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι κατ’ εξοχήν βρίσκονταν υπό την επίδραση της μακαρίτισσας ‘Μεγάλης Ιδέας’ της ‘Μεγάλης Ελλάδας’ ακόμη δεν μπορούν να προσαρμοστούν στη νέα πολιτική δομή της πατρίδας μας, ακόμη δεν μπορούν να καταλάβουν ότι η αγάπη μεταξύ των εθνών και η αμοιβαία συνεννόηση είναι αυτό που θα φέρει την ευτυχία στους συμπατριώτες μας. Υπό την επίδραση της αιώνιας εθνικής έχθρας, οι Έλληνες στη Θεσσαλονίκη ξεχνούν ότι δεν είναι πατριωτικές οι δημόσιες διαμαρτυρίες τους για τον ερχομό επισκεπτών από τη Βουλγαρία. Όλοι οι Έλληνες ξενοδόχοι, καφετζήδες, τα ‘σαλόνια για μύρα’ και οι ‘κήποι’ και όλοι οι σερβιτόροι έχουν αφήσει τη δουλειά τους και το επάγγελμά τους αρνούμενοι να δεχτούν οποιονδήποτε στα καταστήματά τους και αυτό το κάνουν από ηλίθιο σωβινισμό, ο οποίος έχει καταδικαστεί σε όλες τις χώρες και σε όλους τους καιρούς”.

Κριτική ασκεί και η εφημερίδα Ittihat ve Terraki του ομώνυμου κομιτάτου, κριτική που δεν απευθύνεται μόνο στο σωβινισμό των σερβιτόρων αλλά και στο σχετικό άρθρο της εφημερίδας “Αλήθεια”. Αναφέρει πάντως ότι η απεργία έγινε για κάποια αιτήματα. “Η εφημερίδα ‘Αλήθεια’, που εκδίδεται στην πόλη μας, έγραψε ένα μακροσκελές άρθρο για να καλύψει δήθεν τη συμπεριφορά που έδειξαν τα γκαρσόνια επί τη ευκαιρία της επίσκεψης των Βούλγαρων”³⁵. Ωστόσο σε επόμενη σελίδα του ίδιου φύλλου μας πληροφορεί ότι τα γκαρσόνια είχαν υποβάλει κάποια αιτήματα στην Ένωση και Πρόοδο απ’ όπου τους είχαν πει ότι θα τα εξέταζαν. Δε γράφει όμως περαιτέρω για τα αιτήματα αυτά.

Αυτές είναι οι δύο πρώτες μαρτυρίες για την απεργία που μας ενδιαφέρει. Μια υπόθεση που γεννιέται, αλλά που δεν μπορεί να επαληθευτεί ή να διαψευστεί είναι ότι πρόκειται για την απεργία της 10ης του Σεπτεμβρίου που συναντάμε στη βιβλιογραφία. Αν θεωρήσουμε, δηλαδή, ότι οι ιστορικοί που αναφέρθηκαν καθώς και ο Μπεναρόγια χρησιμοποιούν το νέο ημερολόγιο κι εξιστορούν τα γεγονότα έχοντας κάνει τις σχετικές μετατροπές, τότε το γεγονός που αναφέρει ο πρόξενος και η “Konstitutionsna Zaria” ότι συνέβη στις 28 Αυγούστου, δεν αποκλείεται να είναι η απεργία της 10ης Σεπτεμβρίου. Η ταύτιση αυτή, όμως, δεν είναι βέβαιη.

γ . το επεισόδιο της 3^{ης} Σεπτεμβρίου

Στις αρχές του Σεπτεμβρίου φτάνει στην Αθήνα μια φήμη για επεισόδια και ταραχές που συνέβησαν στην πλατεία Ελευθερίας, πρώην Ολύμπου, της Θεσσαλονίκης. Σ’ αυτά αναφέρονται με ρεπορτάζ οι εφημερίδες “Εμπρός” και “Αθήναι” για τις τέσσερις επόμενες μέρες, ενώ τα συμβάντα

³⁴ Βλ. περίληψη της προξενικής επιστολής στο παράρτημα, σελ. 49

³⁵ Βλ. παράρτημα, σελ. 48

απασχόλησαν και την εφημερίδα “Αμάλθεια” της Σμύρνης. Σ’ αυτήν, μάλιστα, υπάρχει ένα εκτενές και με βαθύτερη πολιτική ανάλυση άρθρο στο φύλλο της 8^{ης} του μήνα.

Το επεισόδιο περιληπτικά έχει ως εξής: κάποιος Εβραίος έστησε μαγκάλι κι έψηνε καφέδες ανάμεσα σε ελληνικά καφενεία, στην πλατεία Ελευθερίας. Κάποιος, πιθανότατα Έλληνας, έριξε κάτω το μαγκάλι. Λίγο πριν, ή λίγο μετά, κάποιος άλλος Εβραίος άρχισε πολιτική αγόρευση. Το πλήθος τον γιουχάισε, κάποιοι νεότουρκοι αξιωματικοί έβγαλαν όπλα και δημιουργήθηκε πανικός. Η αστυνομία προέβη σε συλλήψεις. Από τους συλληφθέντες αναφέρεται ο Γκαρπολάς, μόνο με το επώνυμο³⁶, από την εφημερίδα ‘Φάρος της Θεσσαλονίκης’. Οι συλληφθέντες μετά από λίγο αφέθηκαν ελεύθεροι. Την άλλη μέρα ο δήμαρχος της πόλης κάλεσε τους διευθυντές των ελληνικών εφημερίδων, συζήτησαν για το επεισόδιο, τους υποσχέθηκε να διώξει τον πάγκο του Εβραίου καφετζή και η συζήτηση έκλεισε μ’ ένα λογύδριο περί συμφιλίωσης ενόψει της συμμετοχής της Θεσσαλονίκης σε μια διεθνή αθλητική διοργάνωση στα Τρίκαλα.

Το επεισόδιο έχει σημασία γιατί υπερβαίνει το συντεχνιακό χαρακτήρα της αντιπαράθεσης των Ελλήνων καταστηματάρχων με τον Εβραίο μικροπωλητή. Οι νεότουρκοι αξιωματικοί, με την αλαζονεία της πρόσφατης εξουσίας τους και το φόβο απώλειάς της απ’ το εργατικό κίνημα που έχει αναπτυχθεί, απειλούν με ένοπλη επιβολή της τάξης, ενώ το πλήθος των ανθρώπων που παρίστανται είναι χαρακτηριστικό της εθνικής σύνθεσης της πόλης. Η εργατική πολιτική που θα εφαρμοστεί, άλλωστε, κατοπινά αποδεικνύει τον ξεκάθαρα αστικό χαρακτήρα που διέπνεε τα κεμαλικά οράματα³⁷. Επιπλέον, στη συνάντηση των διευθυντών των εφημερίδων με το δήμαρχο, αυτοί μιλούν δικαιολογώντας την απεργία των γκαρσονιών και τη συμπεριφορά τους στη διάρκειά της:

“Το αίτιον της εξάψεως των πνευμάτων δέον να το αναζητήσετε (...) εις τα λίαν ερεθιστικά δημοσιεύματα της ‘Γενί Ασρ’· δεύτερον δε εις την συμπεριφοράν ην επέδειξαν μερικοί κατά την απεργίαν των υπαλλήλων των καφενείων και ζυθοπωλείων, κηρύξαντες εν είδος οικονομικού πολέμου κατά των ελληνικών καταστημάτων. (...) Όσον αφορά το δεύτερον αίτιον του εξερεθισμού των πνευμάτων, την απεργίαν των υπαλλήλων των ελληνικών καταστημάτων, δεν έπρεπε ν’ ανυψωθεί εις ζήτημα περιωπής απλή απεργία των υπαλλήλων των καφενείων, απεργία η οποία άλλως τε συνέπιπτε και με το αίσθημά των. Η εκδήλωσις του αισθήματος τούτου ήτο δικαία και φυσική, διότι ευθύς από της επιούσης της ανακηρύξεως του συντάγματος δεν έπαυσαν οι Βούλγαροι επιβουλευόμενοι τα ελληνικά σχολεία και τας εκκλησίας και διαπράττοντες μύρια άλλα άτοπα”. [εφημ. Εμπρός, Κυριακή 7 Σεπτεμβρίου 1908, αρ.φ. 4270]

Δίνεται έμμεσα εδώ η εντύπωση ότι η απεργία των γκαρσονιών αντιμετωπίστηκε αρνητικά από το γαλλικό και τουρκικό τύπο αλλά και ότι διέθετε εθνικό χαρακτήρα. Η υπόθεση που γεννιέται, όχι

³⁶ Ο ‘Φάρος’ διευθυνόταν από το Σοφοκλή Γκαρπολά και το γιο του Νίκο, ενώ ως διαχειριστής της εφημερίδας εμφανίζεται ο άλλος γιος του, ο Αλέκος. Βλ. Μ.Κανδυλάκης, ‘Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης’, τ.Α, University Studio Press/Έκφραση, Β’έκδ., Θεσσαλονίκη, 2000, σελ.89.

³⁷ Βλ. D.Quaert, ‘Social disintegration and popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881 - 1908’, New York University Press, New York/London, 1983, σελ 64 - 69· B.Lewis, ‘The Emergence of modern Turkey’, Oxford University Press, 1961, σελ 469 - 470.

μόνο από το συγκεκριμένο δημοσίευμα, αλλά από όλα τα σχετικά, είναι κατά πόσο έχουμε μια προσπάθεια πολιτικής ζύμωσης με στόχο την περαιτέρω πολιτικοποίηση των κινητοποιήσεων του κλάδου, σε ταξική βάση. Επειδή δε δίνονται σχετικές πληροφορίες για το περιεχόμενο της ομιλίας του Εβραίου, μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν για την άσκηση κριτικής προς τα γκαρσόνια και την απεργία τους της 28^{ης} Αυγούστου. Είναι δηλαδή πιθανό η ομιλία που επιχειρήθηκε να στηλίτευε την εθνικιστικού χαρακτήρα κινητοποίηση και να παρότρυνε σε άλλη, χωρίς τους καταστηματάρχες και με διαφορετικά αιτήματα. Άλλη εικασία είναι ότι ο Εβραίος μιλούσε για τις επικείμενες δημοτικές εκλογές. Οι συγκεκριμένες πηγές δε διαψεύδουν, αλλά ούτε κι επαληθεύουν αυτές τις υποθέσεις. Ούτε τα δημοσιεύματα, ούτε ο Μπεναρόγια αναφέρονται στο περιεχόμενο της ομιλίας του Εβραίου.

Σχετικά με τις ελληνοβουλγαρικές αντεγκλήσεις

Οι ελληνοβουλγαρικές αντεγκλήσεις που αναφέρει ο Μπεναρόγια ότι συνέβησαν στη διάρκεια της απεργίας αποτελούν ένα απ' τα ενδιαφέροντα στοιχεία της ανασύστασης του γεγονότος. Μια πρώτη θεώρηση θα το συσχέτιζε με τον ελληνικό εθνικισμό και μόνο καθώς επίσης και με φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού. Το γεγονός, όμως, επιδέχεται κι άλλες ερμηνείες.

Η ερμηνεία της ξενοφοβίας δεν ταιριάζει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αφενός δεν έχουμε συνάντηση δύο ξένων μεταξύ τους πολιτισμών κι αφετέρου συντρέχουν άλλοι λόγοι, αμιγώς πολιτικοί για την ένταση μεταξύ του ελληνικού και του βουλγαρικού στοιχείου. Οι ελληνοφώνοι και οι βουλγαρόφωνοι πληθυσμοί της Μακεδονίας ζούσαν ως υπήκοοι της ίδιας ανώτατης αρχής, που σημαίνει ότι υπόκεινταν στις ίδιες δυσκολίες. Πολιτισμικά έρχονταν σε επαφή μέσω των συντεχνιών όπου εντάσσονταν, με τη μετακίνηση για επαγγελματικούς λόγους από τόπο σε τόπο (π.χ. χτίστες), μέσω της διακίνησης προϊόντων στις βαλκανικές αγορές (παζάρια και πανηγύρια), αλλά και λόγω της ορθόδοξης εκκλησίας, που παρά το ρήγμα μεταξύ πατριαρχικών και εξαρχικών συνέχισε να είναι το κοινό στοιχείο της λαϊκής βάσης των δύο εθνοτήτων.

Σχετικά με το ρατσισμό, αυτό που θα μπορούσε να ειπωθεί είναι ότι αφορούσε πιθανότατα την πλειοψηφία των Θεσσαλονικέων. Οι κάτοικοι μιας πόλης με "ένδοξη" ιστορία και με ενδιαφέρον παρόν (πολιτικές εξελίξεις, οικονομική κίνηση) αναπτύσσουν μια αστική νοοτροπία υπεροχής απέναντι σε αγροτικούς, ή απλώς αλλοδαπούς πληθυσμούς. Δεν πρόκειται για φυλετικό ρατσισμό, αλλά για μια μορφή κοινωνικού ρατσισμού που προκύπτει απ' τη συνάντηση του αστικού στοιχείου με το αγροτικό. Τέτοιες νοοτροπίες συχνά επηρεάζουν και τα κατώτερα οικονομικά στρώματα. Στο κλίμα της εποχής με την ανάπτυξη των εθνικισμών η τάση αυτή του αστικού εθνικισμού δε θ' άφηνε απ' έξω τους σερβιτόρους.

Οι πολιτικοί λόγοι που διαφοροποιούν την κατάσταση στις αρχές του 20ου αι., είναι ο μακεδονικός αγώνας, η επαναφορά του Συντάγματος απ' τους Νεότουρκους και το απεργιακό κύμα του 1908. Οι διεκδικήσεις της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Σερβίας πάνω στη Μακεδονία και ο ανταρτοπόλεμος που έχει ξεσπάσει, έφεραν αντιμέτωπους τους λαούς της περιοχής και δημιούργησαν μίσος και εχθρότητα μεταξύ τους. Καθώς είχε προηγηθεί το σχίσμα της βουλγαρικής εξαρχίας από το

οικουμενικό πατριαρχείο, η εχθρότητα που αναπτύχθηκε με αφορμή τη Μακεδονία, ήταν πολύ πιο έντονη μεταξύ του ελληνόφωνου και του βουλγαρόφωνου πληθυσμού της Μακεδονίας.

Ο μακεδονικός αγώνας και το κλίμα των αλλαγών και της αβεβαιότητας προκάλεσαν ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα ήδη από τα μέσα του 19ου αι. Το μεταναστευτικό ρεύμα κινούνταν και προς το εξωτερικό, αλλά και προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁸. Έτσι πολλοί αγροτικοί πληθυσμοί κατευθύνονταν στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη. Η υπόθεση που γίνεται εδώ σχετίζεται με το ρόλο των βουλγαρόφωνων πληθυσμών στις κινητοποιήσεις του 1908. Ως μετανάστες, προσωρινοί ή μη, αποτελούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό κι είναι πιθανό να χρησιμοποιήθηκαν συχνά ως απεργοσπάστες³⁹. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός της επικράτησης του ελληνικού στοιχείου στον τομέα του επισιτισμού, αιτιολογεί τις ελληνοβουλγαρικές ανταγκλήσεις.

Η ταξική συνειδητοποίηση του προλεταριάτου της Θεσσαλονίκης μπλεκόταν συχνά με το εθνικό ζήτημα και με αισθήματα πατριωτισμού. Γινόταν έτσι προβληματική η εκδήλωση διεθνιστικής αλληλεγγύης. Το γεγονός της ύπαρξης τόσο του βουλγαρικού όσο και του ελληνικού κράτους καθιστούσαν πιο πιθανή την προσάρτηση της Μακεδονίας σ' ένα απ' τα δύο ή το διαμελισμό της, παρά την ίδρυση της Βαλκανικής Ομοσπονδίας.

Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα της περιφρούρησης μιας απεργίας η οποία πραγματοποιείται από έναν κλάδο στον οποίο υπερισχύει αριθμητικά μια εθνική ομάδα, η ελληνική. Με δεδομένες τις δύσκολες εργασιακές συνθήκες, το βίαιο χαρακτήρα της συγκυρίας και την κοινωνική αντιμετώπιση του κλάδου, η έλλειψη ψυχραιμίας κι οι μειωμένες λογικές διεργασίες πολιτικής υφής, ήταν μάλλον αναμενόμενες. Οι εκφάνσεις των γεγονότων κάλυπταν τις αιτίες τους.

Η σιωπή σε μερίδα του τύπου

Αναφέρθηκε ότι η είδηση για απεργία των σερβιτόρων υπάρχει στην τουρκική εφημερίδα "Sabah" και τη βουλγαρική "Konstitutsiona Zaria" με έμφαση στον αντιβουλγαρικό χαρακτήρα της κινητοποίησης. Υπενθυμίζεται ότι οι παρακάτω υποθέσεις είναι βασισμένες μόνο σε μερίδα του αθηναϊκού τύπου, του σμυρναϊκού, και του τουρκικού της Κωνσταντινούπολης.

Στις αθηναϊκές εφημερίδες "Αθήναι", "Ακρόπολις" και "Εμπρός" και στη σμυρναϊκή "Αμάλθεια" υπάρχει αναφορά, σύντομη στις τρεις πρώτες, εκτενέστερη στην τέταρτη, σε επεισόδιο μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων που συνέβη στην πλατεία Ελευθερίας. Αυτή είναι και η μόνη είδηση στα φύλλα του Αυγούστου και του Σεπτεμβρίου του 1908 σχετική με σερβιτόρους.

³⁸ 'Every year, thousands of migrant workers, especially from the mountainous regions of western Macedonia, left for Istanbul, western Anatolia, Egypt and the neighbouring Balkan countries, Bulgaria and Romania, to return to their villages at the end of the season in late autumn. Emigration for much longer periods, primarily to North America, was not negligible either', Tuncay - Zurcher, 'Socialism and Nationalism...', p.31.

³⁹ Βλ. Α.Μπεναρόγια, ό.π., σελ.53, 84 κ.α.

Η σιωπή αυτή σε εφημερίδες με ευρεία κυκλοφορία προκαλεί εντύπωση για δύο λόγους. Πρώτον γιατί υπάρχουν δημοσιεύματα για τις εργατικές κινητοποιήσεις σε καθημερινή βάση· δεύτερον γιατί, αν η συγκεκριμένη απεργία σχετιζόταν με το μακεδονικό ζήτημα και μόνο, θα ήταν φυσικό να υπάρχει εκτενής αναφορά σ' αυτήν και μάλιστα με θετική αντιμετώπιση. Η σιωπή αυτή μπορεί ν' αποδοθεί σε τέσσερις πιθανές αιτίες.

Μια πρώτη εξήγηση σχετίζεται με το ποσοστό επιτυχίας της απεργίας. Είναι σίγουρο ότι απέργησαν οι εργαζόμενοι της μπουραρίας "Όλυμπος", που ήταν 120 άτομα⁴⁰. Είναι σίγουρο ότι απέργησαν και διαδήλωσαν μαζικά οι εργαζόμενοι στα καφενεία, τα εστιατόρια και τα καζίνο. Γίνεται επίσης αντιληπτό ότι υπήρξαν σκέψεις και διεργασίες για απεργία στο καφενείο "Σύνταγμα" της πλατείας Ελευθερίας, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι έκλεισαν όλα τα καφενεία τη μέρα της απεργίας.

Λόγω της εμπλοκής στην κινητοποίηση και των καταστηματαρχών⁴¹ έκλεισαν οπωσδήποτε τα καφενεία, εστιατόρια και καζίνο ελληνικής ιδιοκτησίας, αλλά πιθανόν να μην έκλεισαν τα υπόλοιπα, με χρήση απεργοσπαστών. Επίσης είναι πιθανόν να μην έκλεισαν τα μικρότερα τέτοια καταστήματα, καθώς υπήρχε η δυνατότητα να κρατηθούν ανοιχτά από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους ή και από μέλη της οικογένειάς τους. Κατά συνέπεια, έγινε αισθητή η παρουσία των σερβιτόρων στην πόλη λόγω της μεγάλης μετά μουσικής διαδήλωσής τους, αλλά εφόσον υπήρχε δυνατότητα για τους ανταποκριτές των εφημερίδων να "πιουν τον καφέ τους", δε θεωρήθηκε το γεγονός αξιομνημόνευτο.

Η εξήγηση αυτή δεν είναι αφελής, πρώτον γιατί είναι συνήθης τακτική να θεωρείται επιτυχημένη μια απεργία όταν έχει περίπου 100% επιτυχία, δεύτερον γιατί οι σερβιτόροι δεν έχαιραν της ίδιας εκτίμησης με τους εργαζόμενους στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, οπότε δεν τους δόθηκε η αντίστοιχη προσοχή. Τρίτος λόγος είναι η έλλειψη βίας στην απεργία. Μεταφέρεται αμέσως η είδηση για τα επεισόδια στην πλατεία Ελευθερίας, αλλά όχι αυτή της απεργίας.

Μια άλλη εξήγηση για τη σιωπή του τύπου είναι η έλλειψη επαφής του σωματείου με αυτόν. Η πιθανή αυτή έλλειψη σχετίζεται τόσο με οργανωτικά προβλήματα της όσο και με τα εξοντωτικά ωράρια των σερβιτόρων. Ο χρόνος, δηλαδή, που χρειάστηκε για να οργανωθεί και να πετύχει η απεργία και η διαδήλωση είναι πιθανόν να εξαντλήθηκε στην επικοινωνία μεταξύ των συναδέλφων κυρίως και λιγότερο ή και καθόλου στις επαφές με τον τύπο και τη δημοσιοποίηση του γεγονότος. Θα λέγαμε μάλιστα ότι προκειμένου να πετύχει η απεργία, ήταν απαραίτητη η μη γνωστοποίησή της από πριν.

Η λογικότερη, ωστόσο, ερμηνεία είναι αυτή που σχετίζεται με το χρόνο της απεργίας. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου που συνέβη, το απεργιακό κύμα του 1908 στη Θεσσαλονίκη τελείωνε. Εκτός αυτού το τουρκο-βουλγαρικό διπλωματικό επεισόδιο Γκέσωφ, που συνέπεσε χρονικά, έριξε το βάρος της ειδησεογραφίας στις σχέσεις των δύο κρατών και στην πιθανή απειλή πολέμου, παραμερίζοντας τα κινηματικά θέματα.

⁴⁰ Βλ. Η. Onur, ό.π., σελ. 283.

⁴¹ Βλ. παράρτημα, προξενική επιστολή, Konstitutziona Zaria. Επίσης Κ. Τομανάς 'Το χρονικό της Θεσσαλονίκης 1875 - 1920', Νησίδες, 1995, σελ. 150.

Χαρακτηριστικό γι' αυτή την ερμηνεία είναι το παράδειγμα της “Ακρόπολης”, στην οποία από τη στιγμή που συμβαίνει το επεισόδιο Γκέσωφ μειώνονται δραματικά τα νέα για εργατικά, συνδικαλιστικά και κινηματικά ζητήματα, ενώ προηγουμένως δημοσιευόταν ακόμη και η ίδρυση κάποιου σωματείου.

Το επεισόδιο ξεκίνησε στις 30 Αυγούστου 1908, όταν ο Τεφίκ πασάς, υπουργός εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρέθεσε επίσημο γεύμα στο διπλωματικό σώμα στο οποίο, όμως, δεν κάλεσε τον Γκέσωφ⁴², εκπρόσωπο του βουλγαρικού πριγκιπάτου. Δε γίνεται σαφές από τα δημοσιεύματα αν η παράλειψη αυτή ήταν σκόπιμη, ωστόσο τηλεγραφήθηκε αμέσως στη Σόφια και προκάλεσε δυσαρέσκεια. Ο Γκέσωφ, μάλιστα, έφυγε αυθημερόν από την Κωνσταντινούπολη για τη Σόφια. Η διπλωματική κρίση λήγει στις 13 Σεπτεμβρίου με υποχώρηση των Οθωμανών. Εν τω μεταξύ, έχει απειληθεί πόλεμος, έχει συγκεντρωθεί στρατός στα σύνορα και ο Γκέσωφ έχει αντικατασταθεί από το Νάτσεβιτς. Παράλληλα, οι Νεότουρκοι βρίσκονται σε διαπραγματεύσεις με την Εσωτερική Μακεδονική Οργάνωση για την έκβαση των οποίων υπάρχουν αμφιβολίες, σύμφωνα με δημοσίευμα του “Νέου Άστεως”.

Αναφορικά με το επεισόδιο Γκέσωφ, θα μπορούσαν να γίνουν πολλές υποθέσεις, το σίγουρο πάντως είναι ότι έδωσε το έρεισμα στον αστικό τύπο για την αποσιώπηση των εργατικών αγώνων. Πολύ περισσότερο από τον τύπο επηρέασε, ίσως, την έκβαση της απεργίας των υπαλλήλων των Ανατολικών Σιδηροδρόμων δίνοντας το πρόσχημα για τη βίαιη καταστολή της και την απέλαση των Βούλγαρων απεργών.

4^ο κεφάλαιο

Η παρακαταθήκη της απεργίας

Η επιτυχία μιας αγωνιστικής κινητοποίησης υπολογίζεται σε τρία επίπεδα: το άμεσο, της νίκης ή της ήττας με βάση τη διεκδίκηση των συγκεκριμένων κάθε φορά αιτημάτων· το ποσοτικό και ποιοτικό, που αφορά στη μαζικότητα της κινητοποίησης και την επικοινωνία και οριζόντια δικτύωση του υποκειμένου που κινητοποιείται· το έμμεσο και μακροπρόθεσμο, αυτό της πολιτικοποίησης των ανθρώπων που συμμετέχουν και της διατήρησης ή μη της αγωνιστικότητας και της πολιτικοποίησης.

Το πρώτο επίπεδο, το άμεσο, δεν μπορεί ν' απαντηθεί εδώ εμπεριστατωμένα, καθώς δεν υπάρχουν τα εργασιακά αιτήματα της απεργίας, ούτε η στάση της εργοδοσίας απέναντί τους. Η μόνη σχετική πληροφορία αφορά στους εργαζόμενους της μπουραρίας ‘Όλυμπος’. Αυτοί πέτυχαν μετά την απεργία την άνοδο του βδομαδιάτικου των ανειδίκευτων στα 12 πιάστρα από 8 που ήταν πριν⁴³. Η

⁴² Πρόκειται για τον Ιβάν Στεφάνωφ Γκέσωφ, πρώτο ξάδερφο του πρωθυπουργού (1911-13) Ιβάν Εφστράτιεφ Γκέσωφ. Υπήρξε διπλωματικός απεσταλμένος της Βουλγαρίας στην Κωνσταντινούπολη για τα χρόνια 1901-3, 1906-9, 1914-19.

⁴³ Βλ. D. Quataert ‘Workers and the Working class in the Ottoman Empire and the Turkish republic’, Tauris Academic Press, 1995, σελ. 72.

Το πιάστρο ή η πιάστρα ήταν ασημένιο νόμισμα που ισοδυναμούσε με το γρόσι, το οποίο κατά καιρούς και κατά περιοχές απαντάται με τις ονομασίες ασλάνι, ασλάνι γρόσι, gurus, πιάστρο (-α), gıyal, ρεάλι

γνώση μας για την αύξηση των τεσσάρων πιάστρον περιορίζεται στους εργαζόμενους του συγκεκριμένου ζυθοποιείου και ζυθοπωλείου και δύσκολα μπορούμε να το γενικεύσουμε και για τα υπόλοιπα. Αυτό που είναι περισσότερο θεμιτό, είναι να υποθέσουμε ότι επειδή τα μισθολογικά αιτήματα των περισσότερων κινητοποιήσεων της περιόδου γίνονταν αποδεκτά, δεν είναι απίθανο να συνέβη το ίδιο και με τα αιτήματα των γκαρσονιών.

Ας επιχειρηθεί μια υπόθεση σχετικά με αυτό ακριβώς το ζήτημα, των αιτημάτων. Η εφημερίδα *Konstitutziona Zaria* και οι συγγραφείς Μπεναρόγια και Karakisla εστιάζουν στον αντιβουλγαρικό κι εθνικιστικό χαρακτήρα της κινητοποίησης. Θα λέγαμε ότι είναι μάλλον απίθανο να κατέβηκαν στο δρόμο τα γκαρσόνια μόνο γι' αυτό το λόγο. Οι εθνικοί λόγοι ήταν το κοινό σημείο μεταξύ υπαλλήλων και καταστηματαρχών στο κλείσιμο των καφενείων και συναφών καταστημάτων στις 28 Αυγούστου. Πιθανότατα η διάθεση των αφεντικών να κλείσουν τα μαγαζιά τους σ' ένδειξη διαμαρτυρίας για τις επισκέψεις των Βούλγαρων στην πόλη, έδωσε την ευκαιρία στους εργαζόμενους να απεργήσουν χωρίς οικονομικές και άλλες απώλειες. Αυτό δε μειώνει τη σημασία της κινητοποίησής τους ούτε ακυρώνει τις πιθανότητες συνέχισης του αγώνα τους με άλλη, περισσότερο ταξική χροιά. Με την υπόθεση αυτή συνάδει κι η περίπτωση των γκαρσονιών της Κωνσταντινούπολης καθώς κι αυτή των γκαρσονιών του ζυθοποιείου 'Όλυμπος', οι κινητοποιήσεις των οποίων είχαν, όπως είδαμε, εργασιακά αιτήματα, η πρώτη σχετικά με το ωράριο εργασίας κι η δεύτερη με τις αμοιβές.

Επειδή ο τύπος έχει καλύτερη σχέση με το κεφάλαιο από ό,τι με την εργατική τάξη, ήταν ευνόητο ότι προβλήθηκαν αυτοί ακριβώς οι λόγοι της κινητοποίησης που δεν έθιγαν την 'εθνική ομοψυχία' της ελληνικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης.

Ας σταθούμε και στις μη ελληνικής προέλευσης μαρτυρίες που εξετάστηκαν. Δεν υπάρχουν σημαντικοί λόγοι αμφιβολίας για την αρτιότητα της έρευνας και τη συνέπεια των συμπερασμάτων του Karakisla. Υπάρχει, όμως, πάντα το κενό που δημιουργεί η έλλειψη του λόγου του ιστορικού υποκειμένου. Η έλλειψη αυτή μπορεί να οφείλεται είτε στην καταστροφή των άμεσων γραπτών και οπτικών πηγών, είτε στη σιωπή των ατόμων που απάρτιζαν το υποκείμενο, είτε στην αδυναμία προσέγγισης προφορικών μαρτυριών.

Ο Μπεναρόγια, αφετέρου, μπορεί να μην ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το συγκεκριμένο κλάδο λόγω της αξιολόγησής του ως δευτερεύοντος. Ακόμη, εξαιτίας της δικής του ανεπτυγμένης θεωρητικής πολιτικοποίησης και του διεθνισμού του, μπορεί ν' αρκέστηκε στον καυτηριασμό των

γρόσι, τάλιρο, τούρκικο. Ως γνωστό το γρόσι και ο παράσ αποτελούσαν υποδιαίρεσεις του άσπρου (akçe) που ήταν το κύριο οθωμανικό νόμισμα. Το πιάστρο ήταν κοπής ισπανικής, Λιβόρνου, μεξικανικής, σικελικής, με ευρεία χρήση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ανατολή γενικότερα, κυρίως στη διεξαγωγή του εμπορίου. Την εποχή που εξετάζουμε στις εμπορικές συναλλαγές κυκλοφορούν κι άλλα, ευρωπαϊκά, νομίσματα εκτός των επίσημων οθωμανικών. Βλ.Ε.Λιάττα 'Φλωρία δεκατέσσερα στέλνουν γρόσια σαράντα τέσσερα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο 15ος - 19ος αι.', Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1996, σελ.105,108,153,197,344. E.Eldem 'A history of the Ottoman Bank', Ottoman Bank Historical Research Center, 1999, σελ.201. B.Cvetkova 'Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του ΙΣΤ' ως τα μέσα του ΙΗ'αι.', σελ 92 και Σ.Ασδραχά 'Αγορές και τιμή του σιταριού στην Ελλάδα το ΙΗ' αι.', σελ.548, στο Σ.Ασδραχά 'Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (ΙΕ'-ΙΘ'αι.), εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1979.

ελληνοβουλγαρικών αντεγκλήσεων παραλείποντας περαιτέρω ανάλυση της συγκεκριμένης απεργίας, λόγω της ομοιότητάς της με άλλες, της έλλειψης διάρκειας και άλλων παραγόντων που σχετίζονται με την κοινωνική αντιμετώπιση του επαγγέλματος.

Η Konstitutziona Zaria, τέλος, είχε προφανείς λόγους να εστιάσει στον αντιβουλγαρικό χαρακτήρα της απεργίας. Ως βουλγαρική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης όφειλε να στηλιτεύσει τόσο τα εθνικιστικά αισθήματα του ελληνικού προλεταριάτου της πόλης όσο και την επεκτατική πολιτική του ελληνικού κράτους, βασική αντίπαλο της αντίστοιχης βουλγαρικής.

Αναφορικά με το δεύτερο επίπεδο της κινητοποίησης, το ποσοτικό και ποιοτικό, πάλι κινούμαστε στο χώρο των υποθέσεων. Οποσδήποτε οι σερβιτόροι έκαναν μια θεαματική διαδήλωση με τη συνοδεία μπάντας, κάτι που το συνήθιζαν τα σωματεία εκείνη την εποχή. Ως έθιμο κρατούσε από την παρέλαση των συντεχνιών που γινόταν μια φορά το χρόνο στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Ωστόσο δεν έχουμε τα αριθμητικά δεδομένα που θα επέτρεπαν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Επιπλέον, πρόκειται για εργαζόμενα άτομα που όταν απουσιάζουν από το χώρο της εργασίας τους μπορούν να αντικατασταθούν από τους εργοδότες τους και τα μέλη της οικογένειας του εργοδότη, ειδικά σε μικρούς εργασιακούς χώρους. Μπορούν επίσης εύκολα να αντικατασταθούν από άτυπα εργαζόμενα άτομα, καθώς το είδος της εργασίας τους δεν απαιτεί πολύ εξειδικευμένη γνώση. Η μαύρη εργασία είναι ένας ακόμη παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, μια και θολώνει ακόμη περισσότερο το τοπίο των ποσοτικών στοιχείων. Κι εφόσον μιλάμε για μια εποχή πολιτικών αναταραχών, εθνικών ανακατατάξεων και μετακινήσεων πληθυσμών, μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη η ύπαρξη των άτυπα εργαζόμενων ατόμων.

Σχετικά με το ποιοτικό κριτήριο επιτυχίας της απεργίας, πάλι έμμεσα μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα. Η προφορική μαρτυρία του κ. Γιάννη Ταμτάκου πιστοποιεί τη μαχητικότητα και τον ικανοποιητικό βαθμό οργάνωσης του σωματείου των σερβιτόρων στα χρόνια μετά την ένταξη της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος. Ακόμη, η συνδικαλιστική οργάνωση του κλάδου πανελλαδικά και το δυναμικό σωματείο τους στην Αθήνα, καθώς και το έντυπο 'Άμυνα' που εξέδιδαν από το 1912 και μετά, προδίδει την ύπαρξη μιας όχι ευκαταφρόνητης παράδοσης.

Η παραπάνω προφορική μαρτυρία αναφέρει επίσης ότι μετά τις κινητοποιήσεις των σερβιτόρων στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη η μυστική αστυνομία του Αμπντούλ Χαμίτ έβαλε πράκτορές της να δουλέψουν στα μεγάλα εστιατόρια προκειμένου να παρακολουθούνται οι συνδικαλιστές εργαζόμενοι εκεί. Η μαρτυρία συνάδει και με πληροφορία που δόθηκε από τον κ. Βασίλη Δημητριάδη σε πανεπιστημιακή παράδοση. Το χαφιέδωμα των πολιτικών συλλογικοτήτων και των χώρων εργασίας είναι συνήθης πρακτική της εξουσίας διαχρονικά. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η θεσμοθέτησή του έγινε επί Αμπντούλ Χαμίτ II και παρά την κατάργηση του επαγγέλματος από τους Νεότουρκους ο θεσμός εξακολούθησε ενταγμένος στην αστυνομία. Ιστορικά οι χαφιέδες ήταν μυστικοί αστυνομικοί στην υπηρεσία του κράτους. Στα καθήκοντά τους

περιλαμβανόταν και η παρακολούθηση της σοσιαλιστικής κίνησης⁴⁴. Η τακτική αυτή πιθανότατα εφαρμόστηκε αφενός γιατί οι χώροι αυτοί συνέβαλλαν στην εικόνα της αυτοκρατορίας στο εξωτερικό, αφετέρου γιατί ο κλάδος, όπως αναφέρθηκε, ελληνοκρατούνταν κι η εποχή ήταν κρίσιμη για τις εξελίξεις στο Μακεδονικό Ζήτημα.

Ένας άλλος λόγος για τη σιωπή του τύπου είναι η ριζοσπαστικότητα του κλάδου. Κι αυτό το στοιχείο εκ των υστέρων μπορούμε να το συμπεράνουμε καθώς στο μεσοπόλεμο η πολιτική δράση των σερβιτόρων στρεφόταν κυρίως προς τον αναρχισμό. Σίγουρα αυτό δεν έγινε αίφνης, αλλά υπήρχαν οι βάσεις από πιο πριν. Άλλωστε στη Θεσσαλονίκη η παρουσία και η δράση αναρχικών ομάδων ήταν αισθητή ήδη από τις αρχές του αιώνα κι εδώ θα θυμίσουμε τους ‘βαρκάρηδες’ και τις βομβιστικές τους ενέργειες.

Στις 28 Απριλίου 1903 τοποθετήθηκαν εκρηκτικοί μηχανισμοί στο ατμόπλοιο Guadalquivir, γαλλικών συμφερόντων, και στην ταχεία αμαξοστοιχία Αλεξανδρούπολης - Θεσσαλονίκης· στις 29 στους κεντρικούς αγωγούς φωταερίου και νερού. Την ίδια μέρα εκρήγνυνται αυτοσχέδιες βόμβες στα καφενεία ‘Αλάμπρα’ και ‘Ωραία Ελλάς’, ελληνικής ιδιοκτησίας. Στην ανατίναξη του πλοίου υπήρξαν τραυματισμοί και σοβαρές υλικές ζημιές. Στην ‘Αλάμπρα’ σκοτώθηκε ο σερβιτόρος Νικόλαος Σιάτρας, 25 χρόνων κι ένας συνάδελφός του τραυματίστηκε. Στις 29 Απριλίου, επίσης, δέχτηκε επίθεση με δυναμίτιδα η Οθωμανική Τράπεζα και η Στοά Λομβάρδου με στόχο την Τράπεζα Μυτιλήνης και το Οθωμανικό Ταχυδρομείο. Μαζί με το κτίριο της Οθωμανικής Τράπεζας καταρρέει κι αυτό της Γερμανικής Λέσχης. Κι εδώ υπήρξαν θύματα μεταξύ των οποίων κι ο Γερμανός πρόξενος. Οι επιθέσεις αυτές στόχευαν να πλήξουν το ελληνικό κι ευρωπαϊκό κεφάλαιο και τις οθωμανικές αρχές κι επιθυμία των ‘βαρκάρηδων’ ήταν να συνδυαστεί η αναταραχή με την επικείμενη εξέγερση του Ίλντεν στις 2 Αυγούστου/ 20 Ιουλίου 1903⁴⁵. Παρά την κυρίως βουλγαρική σύνθεση της συγκεκριμένης ομάδας, η προπαγάνδα τους βρήκε ευρύτερη απήχηση.

Ακόμη, όμως, κι αν θεωρηθεί ότι οι ‘βαρκάρηδες’ κι οι μέθοδοί τους δεν κέρδισαν την εκτίμηση πολύ κόσμου, αναρχικές ή αναρχίζουσες αντιλήψεις ήταν διαδεδομένες στα Βαλκάνια πριν απ’ αυτούς και συνέχισαν να είναι και μετά. Το 1921, ο Θεσσαλονικιός συνδικαλιστής σερβιτόρος Σ. Αρβανιτάκης έκαψε το κομματικό του βιβλιάριο, ήταν μέλος του Σ.Ε.Κ.Ε., μετέπειτα Κ.Κ.Ε., σε ένδειξη αλληλεγγύης και διαμαρτυρίας για τη σφαγή της Κρονστάνδης. Παραμένει ερώτημα αν ο ίδιος δούλευε ως σερβιτόρος το 1908, ωστόσο η πράξη του είναι ενδεικτική για την πορεία της πολιτικοποίησης και της αμεσότητας του συγκεκριμένου κλάδου.

Πολύ πιο δύσκολη από την ανεύρεση υλικών υπολειμμάτων των πηγών της εποχής είναι η αποκατάσταση του δικτύου επικοινωνίας των ανθρώπων. Επιστολές που να αναφέρονται στη συνδικαλιστική δραστηριότητα των ατόμων μπορεί να βρίσκονται σε ιδιωτικά αρχεία, αν υπάρχουν. Σε μια εποχή πολιτικών ανακατατάξεων και γρήγορων εξελίξεων, οι άνθρωποι που δρούσαν συζητούσαν

⁴⁴ Α.Δάγκας, ‘Ο χαφιές. Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, 1927’, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995, σελ.40.

⁴⁵ Βλ.Γ.Μέγα, “Οι ‘βαρκάρηδες’ της Θεσσαλονίκης. Η αναρχική βουλγαρική ομάδα και οι βομβιστικές ενέργειες του 1903”, Τροχαλία, Αθήνα, 1994, σελ.77-114.

για τη δράση τους με όσους συμμετείχαν ή εμπλέκονταν σ' αυτήν και σε πολύ έμπιστα και προσφιλή τους πρόσωπα. Οι επίσημοι φορείς του συνδικαλισμού, πάλι, πιθανότατα ενημέρωναν για τα τεκταινόμενα τα επίσημα όργανα, σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Η επικοινωνία αυτή γινόταν με πολιτική ορολογία και τις απαραίτητες προφυλάξεις, λόγω της ύπαρξης των μυστικών υπηρεσιών, που στόχο τους δεν είχαν μόνο τους εθνικούς εχθρούς των κρατών, αλλά και τον ταξικό, την εργατική τάξη.

Η πιο ενδιαφέρουσα υπόθεση που προκύπτει από αυτήν την έρευνα σχετίζεται με τη σύνδεση των κινητοποιήσεων των σερβιτόρων της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης με τη δράση που βλέπουμε να έχει ο ίδιος κλάδος στη μετά τους βαλκανικούς πολέμους Ελλάδα. Μια τέτοια υπόθεση θα αφορούσε στην παρουσία ή μη των ίδιων ατόμων στο επάγγελμα, τη συνδικαλιστική τους δράση, ατομικά και συλλογικά, την αντιμετώπισή τους ως αγωνιστών στο ελληνικό κράτος, μετά την ένταξη της Θεσσαλονίκης σ' αυτό και τέλος τις πολιτικές σχέσεις τους με τους συναδέλφους τους σε άλλες ελληνικές και βαλκανικές πόλεις

Παράρτημα: Αποσπάσματα από τις πηγές

1. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Ακρόπολις, Τετάρτη 20 Αυγούστου

Διά της μεθόδου του σοσιαλισμού

Θεσσαλονίκη 17 Αυγούστου

Οι ενταύθα κομιτατζήδες Βούλγαροι προσεκάλεσαν δι' εντύπων αγγελιών, αίτινες διενεμήθησαν εις όλα τα καφενεία της πόλεώς μας, γεγραμμένων δε εις διαφόρους γλώσσας, τας εργατικές τάξεις χθές την εσπέραν εις το μέγα Ζυθοπωλείον "Ολύμπια" όπως συσκεφθούν περί σπουδαιοτάτων δήθεν πραγμάτων αφορώντων την τύχην των εργατών.

Κατά την ανωτέρω συνέλευσιν ωμίλησαν πολλοί κομιτατζήδες αναπτύξαντες τα αγαθά της κοινοκτημοσύνης συστήσαντες εν τέλει εις τους εργάτας ότι πρέπει να θεωρούν τους πλούσιους και τους εργοστασιάρχας ως εχθρούς των και να διακόψουν πάσαν σχέσιν μετ' αυτών.

Διά των μέσων τούτων επιζητούν να επιφέρουν αναρχίαν ενταύθα, τις οίδε υπό ποίων καταχθονίων σκέψεων κινούμενοι.

Το παράδοξον όμως είνε ότι οι Νεότουρκοι παρ' όλα ταύτα όχι μόνον αφίνουν ανενοχλήτους τους κομιτατζήδες αλλά και υποστηρίζουσι αυτούς δι' όλων των δυνατών μέσων. Τι συμβαίνει; Φοβούνται τους Βούλγαρους;

[σελ. 3]

Ακρόπολις, Σάββατο 23 Αυγούστου 1908

Η Θεσσαλονίκη επλημμύρισε από Βουλγάρους

Θεσσαλονίκη 20 Αυγούστου

Πληροφορούμαι θετικώς ότι καθ' εκάστην έσπερνα αφικνούνται σιδηροδρομικώς (...) άνω των 25 Βουλγάρων αξιωματικών ενδεδυμένων πολιτικά, καθώς και αρχηγοί διαφόρων συμμοριών και λοιπά κακοποιά στοιχεία (...) Κατά θετικήν στατιστικήν ήλθον ενταύθα από της ανακηρύξεως του Συντάγματος μέχρι σήμερα άνω των 4.000 τοιαύτοι κακούργοι.

[σελ. 2]

Απεργίαι επί απεργιών

Θεσσαλονίκη 20 Αυγούστου

Καθημερινώς έχομεν και νέας απεργίας. Ούτω την παρελθούσαν Δευτέραν απήργησαν οι εργάται και αι εργάτιδες των εμπορικών καπνεργοστασιών οίτινες εν μεγάλη διαδηλώση περιήλθον τας διαφόρους οδούς της πόλεως μας προξενούντες δαιμονιώδη θόρυβον. Την ίδιαν ημέραν απήργησαν και οι εργάται των διαφόρων ζαχαροπλαστείων, προβάντες μάλιστα εις κακοποίησιν των προϊσταμένων των, χωρίς η αστυνομία να λάβη πρόνοιαν τινά προς περιστολήν των εκτρόπων τούτων σκηνών. Επίσης εκήρυξαν απεργίαν οι αχθοφόροι των δερματεμπορικών καταστημάτων. Ούτω ασφαλώς βαδίζομεν, κατόπιν μάλιστα των ωραίων διδαγμάτων του φίλου των Νεοτούρκων Δεληράδεφ και των λοιπών εκ Σόφιας κομιτατζήδων, προς την αναρχίαν.

[σελ. 4]

Ακρόπολις, Δευτέρα 25 Αυγούστου 1908

Αιματηραί συμπλοκαί Ελλήνων και Βουλγάρων. Αι απεργίαι εις την Θεσσαλονίκην.

Θεσσαλονίκη 22 Αυγούστου

Αι απεργίαι περί των οποίων σας έγγραφον εν τη προηγουμένη μου ανταποκρίσει, όχι μόνον εξακολουθούν αλλά λαμβάνουν διαστάσεις αρκετά σοβαράς ούτως ώστε να επίκειται διατάραξις της δημοσίας τάξεως.

Σήμερον απήργησαν όλοι οι υπάλληλοι των αρτοποιείων οίτινες περιέρχονται τας οδούς εν σώματι ζητωκραυγάζοντες υπέρ του Συντάγματος και του Εμβέρ βέη. Ο Αδήλ βέης προσπαθεί να συμβιβάσει αυτούς μετά των κυρίων των. Εν περιπτώσει αποτυχίας του τοιούτου γίνεται διάσκεψις όπως μεταχειρισθούν τους στρατιώτας διά την εργασίαν ταύτην.

Επίσης πρωίαν της σήμερα απήργησαν οι εργάται των τράμ, πάσα δε συγκοινωνία εν τη πόλει μας διεκόπη. Οι απεργοί κρατούντες σημαίας Ελληνικάς και Τουρκικάς διέρχονται τας οδούς προηγουμένης της μουσικής διηνεκώς ζητωκραυγάζοντες και χορεύοντες.

[σελ. 3]

2. ΑΘΗΝΑΙ

Αθήναι, Πέμπτη 4 Σεπτεμβρίου 1908

Αι χθεσιναί διαδόσεις - Η Θεσσαλονίκη ανάστατος- Ο πανικός των Ελλήνων- Φόβοι και συλλήψεις. ΑΠΙΣΤΕΥΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Περίεργαι διαδόσεις εκκυκλοφόρησαν χθες την εσπέραν (...) επί των οποίων ουδεμίαν επίσημον πληροφορίαν ηδυνήθημεν να λάβωμεν (...) Τας διαδόσεις ταύτας αναγράφομεν μετά πάσης επιφυλάξεως. Η αγόρευσις ενός Εβραίου. Κατά ταύτας η Θεσσαλονίκη ολόκληρος διατελεί ανάστατος, το δε ελληνικόν στοιχείον ευρίσκεται εν ερεθισμώ συνεπεία βιαίας συμπεριφοράς, ην επέδειξεν ο τουρκικός στρατός προκειμένου περί μικρού τινός επεισοδίου.

Ενώ δηλαδή η μεγάλη πλατεία της Θεσσαλονίκης, η εσχάτως μετονομασθείσα σε πλατεία Ελευθερίας, ήτο πλήρης κόσμου και μάλιστα ελληνικών οικογενειών, εις Εβραίος ανελθών επί προχείρου βήματος ηθέλησε ν' αγορεύσει. Το πλήθος ειρωνεύθη τον Εβραίον τούτον, άγνωστος δε τις ωθήσας αυτόν τον άνέτρεψεν.

Το ασήμαντον όμως τούτο επεισόδιον παρεξήγησε Νεότουρκος τις αξιωματικός, όστις παρενέτυχεν εκεί, αμέσως δ' εξιφούλκησε και επετέθη κατά των Ελλήνων.

Ο πανικός του πλήθους. (...) Η αστυνομία και ο τουρκικός στρατός έλαβον το μέρος του Τούρκου αξιωματικού προτεινάντες δε τας λόγχας επετέθησαν κατά του πλήθους, όπερ καταληφθέν υπό πανικού έτρεχεν εδώ και εκεί.

Μετ' ολίγον ο πανικός είχε διαδοθεί εις ολόκληρον την πόλιν, πολλοί δ' εφοβήθησαν μήπως ενεργηθώσι σφαγαί.

Ο τουρκικός στρατός ένοπλος εξήλθεν εις τας οδούς, βία δε εισελθών εις το ελληνικόν ξενοδοχείον "Μητρόπολις" συνέτριψε και κατέστρεψε τα πάντα. Και συλλήψεις. Αλλ' αι διαδόσεις (...) ανέφερον δε και συλλήψεις ενεργηθείσας, ως την του διευθυντού του ελληνικού καταστήματος "Κριστάλ" και του διευθυντού της ελληνικής εφημερίδος "Φάρος της Θεσσαλονίκης". Επίσημος σιγή. Είναι αληθές ότι ο γενικός γραμματεύς κ. Πανάς (...) παρέμεινεν εν των υπουργείω και 20 λεπτά της ώρας υπέρ την κεκανονισμένην. Αλλ' ενώ διάφορα εκ Θεσσαλονίκης επίσημα τηλεγραφήματα ελήφθησαν χθες μέχρι της 8 μ.μ. ώρας ουδέν διελάμβανον περί των ανωτέρω σκημών.

[σελ. 2]

Αθήναι, Παρασκευή 5 Σεπτεμβρίου 1908

Αι απεργίαι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ. Το κομιτάτον Ένωσις και Πρόοδος παρεμβαίνει δραστηρίως εναντίον των απεργιών. Η απεργία του προσωπικού των σιδηροδρόμων έληξε. Βούλγαροι απεργοί.

Αγγέλεται ότι 200 Βούλγαροι υπάλληλοι εις τους σιδηροδρόμους εργαζόμενοι απήγγησαν. Οι απεργοί ούτοι θ' απελαθώσιν. Η απεργία εγενικεύθη. Διακοπή της συγκοινωνίας. Συνεχίζεται η απεργία στους σιδηροδρόμους ενώ αναμενόταν να λήξη.

[σελ. 3]

ΤΑ ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Ασήμαντα γεγονότα.

(...) Το υπερβολικώς παρασταθέν επεισόδιον είνε απλουστάτον και τυχαίον, εδημιουργήθη δ' εν τη πλατεία της Ελευθερίας εκ παρεξηγήσεως συνεπεία ανατροπής ενός μπουφέ Εβραϊκού καφενείου παρ' αγνώστου.

Οι Εβραίοι απέδωκαν το συμβάν εις Έλληνας, ως εκ τούτου δ' επήλθε σύγχυσις και θόρυβος εν τω μέσω του οποίου δημοσιογράφος Εβραίος επεχείρησε να ομιλήση κατά των Ελλήνων. Ο δημοσιογράφος όμως κατεβιβάσθη από του προχείρου του βήματος και εγιουχα?σθη. (τότε επενέβησαν οι Νεότουρκοι αξιωματικοί κι έγινε η φασαρία).

[σελ. 3]

Αθήναι, Σάββατον 6 Σεπτεμβρίου 1908

ΑΙ ΤΑΡΑΧΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Φαντασιώδεις ανακρίβειαι.

(...) Κατ' αυτάς (ενν. επίσημες ειδήσεις) ουδεμία συμπλοκή έλαβε χώραν μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων. Ηπειλήθη μόνον σύγκρουσις κατόπιν απεργίας κηρυχθείσης, διότι εις των Ελλήνων ανέντρεψεν το πύραυνον Ιουδαίου τινός εξεπίτηδες τοποθετημένον εις πρόχειρον καφενείον μεταξύ των ελληνικών τοιούτων. Η εκ του επεισοδίου προκληθείσα συνάθροισις διελύθη αμέσως.

Άρσις των παρεξηγήσεων. Νεώτερον τηλεγράφημα επισήμου πηγής αγγέλει ότι αι παρεξηγήσεις αι δημιουργηθείσαι κατόπιν της απεργίας των υπηρετών των καφενείων μεταξύ των Ελλήνων και των Νεοτούρκων ήρθησαν.

Κατόπιν εξηγήσεων, αίτινες εδόθησαν εκατέρωθεν επικρατεί πλήρης αρμονία εις τας σχέσεις μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού στοιχείου της Θεσσαλονίκης.

[σελ. 3]

3.ΕΜΠΡΟΣ

Εμπρός, Πέμπτη 4 Σεπτεμβρίου 1908

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΩΡΑ - ΜΙΑ ΦΗΜΗ ΠΕΡΙ ΤΑΡΑΧΩΝ - ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ - ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΕΝΟΣ ΡΗΤΟΡΟΣ - ΤΙ ΛΕΓΟΥΝ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ

Χθεςιναί πληροφορία εκ Θεσσαλονίκης ανήγγειλαν σοβαρόν επεισόδιον γενόμενον αυτόθι μεταξύ Ελλήνων και Νεοτούρκων, περί του οποίου όμως ουδεμία υπήρχεν επίσημος πληροφορία.

Εις την μετονομασθείσαν εσχάτως πλατείαν Ελευθερίας επί τη ευκαιρία των εκλογών εις Εβραίος ανήλθεν επί καθίσματος, όπως ομιλήση κατά των Ελλήνων, αλλ' εκ του συνωστισμού ανετράπη και το πάθημα αυτού απεδόθη εις τους Έλληνας.

Κατόπιν τούτου εις Νεότουρκος αξιωματικός, κατά τας ίδιας διαδόσεις, νομίσας ότι εγένετο επίθεσις κατά του ρήτορος, εξιφούλκησε και επετέθη εναντίον των Ελλήνων, τούτ' αυτό δε έπραξαν μετ' ολίγον και τα αστυνομικά όργανα.

Ο φόβος ταραχών τότε προεκάλεσεν ένοπλον έξοδον στρατιωτικού σώματος, το οποίον κατέλαβε διάφορα κέντρα και προεκάλεσε πολλές φήμας. Διεδόθη μάλιστα ότι εις το ξενοδοχείον "Μητρόπολις"

κατέστρεψε διάφορα έπιπλα και ότι η αστυνομία συνέλαβε τον ιδιοκτήτην του “Κριστάλ” και τον διευθυντήν του “Φάρου της Θεσσαλονίκης”.

ΤΙ ΛΕΓΟΥΝ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ

(...)Εκ Θεσσαλονίκης είχομεν άλλα τηλεγραφήματα υπηρεσιακά, αλλά ουδαμού αναφέρονται ταραχαί. (...) Εξ όλων των ανωτέρω και εκ του ότι μέχρι της στιγμής δεν υπήρχεν ούτε εκ Βιέννης ούτε εκ Κωνσταντινουπόλεως, ούτε εκ Θεσσαλονίκης σχετικόν τηλεγράφημα φαίνεται ότι πρόκειται περί ασημάντου εντελώς επεισοδίου, ή απλώς περί φημών.

[σελ. 3]

Εμπρός, Παρασκευή 5 Σεπτεμβρίου 1908

ΤΑ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΑΠΛΟΥΣΤΑΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ

Αι δήθεν φοβεραί σκηναί της Θεσσαλονίκης αι οποίαι διελαλήθησαν ενταύθα διά παραρτημάτων ως σφαγαί κλπ. ήσαν τόσον σημαντικάί, ώστε καίτοι συνέβησαν κατά την παρελθούσαν Κυριακήν, εις το υπουργείον των Εξωτερικών ουδεμία περί αυτών είδησις ελήφθη μέχρι χθες παρά του εκεί Γενικού Προξένου κ. Παπαδιαμαντοπούλου.

Εκ τυχαίας αφορμής προουκλήθη ταραχή εν τω κεντρικωτέρω μέρει της πόλεως και ηπειλήθη ρήξις μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων, έγιναν δε και τινές συλλήψεις και ουδέν πλέον. Μεταξύ των συλληφθέντων ήτο και ο Έλλην δημοσιογράφος κ. Γκαρμπολάς απολυθείς κατόπιν μετά των άλλων.

Τηλεγραφήματα προς Θεσσαλονικείς ενταύθα, ανησυχήσαντας διά τους οικείους των εκ της τερατώδους εξηγήσεως των γενομένων και ζητήσαντες τηλεγραφικώς πληροφορίας εκ Θεσσαλονίκης, βεβαιούν ότι από της ημέρας των σκηνών άκρα ησυχία επικρατεί εν τη πόλει.

[σελ. 2]

Εμπρός, Σάββατον 6 Σεπτεμβρίου 1908

ΤΑ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΥΜΒΑΝΤΑ - ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ

Χθεςινόν τηλεγράφημα εκ Θεσσαλονίκης ασφαλούς πηγής, αγγέλλει ότι ουδεμία συμπλοκή εγένετο εν τη πόλει ταύτη μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών κατά την παρελθούσαν Κυριακήν. Ηπειλήθη μόνον σύγκρουσις μεταξύ Ελλήνων τινών και Ιουδαίων, επειδή εις Έλλην άνέτρεψεν εκ τύχης το πύρανον καφετζή Ιουδαίου τοποθετημένον σκοπίμως μεταξύ Ελληνικών καφενείων. Η εκ του επεισοδίου τούτου προκληθείσα συνάθροισις διελύθη αμέσως υπό του στρατού.

ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Νεώτερον δε όμοιον τηλεγράφημα εκ Θεσσαλονίκης αγγέλλει ότι αι παραξηγήσεις αι δημιουργηθείσαι μεταξύ Ελλήνων και Νεοτούρκων, ένεκα των γνωστών τελευταίων απεργιών των υπαλλήλων των ελληνικών καφενείων και ζυθοπωλείων ήρθησαν εντελώς. Προς τούτοις δε έληξαν εντελώς και αι ανωτέρω απεργίαι. Πλήρης δε αρμονία επικρατεί ήδη εις τας σχέσεις του ελληνικού και του Τουρκικού στοιχείου κατόπιν των δοθεισών εκατέρωθεν εξηγήσεων.

[σελ. 3]

Εμπρός, Κυριακή 7 Σεπτεμβρίου 1908

ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΙΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ - ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΩΝ

Ο δήμαρχος της Θεσσαλονίκης Αδύλ βέη καλεί τους διευθυντές των εκεί ελληνικών εφημερίδων. Ο κ. δήμαρχος υποδεχθείς ευγενέστατα (...) είπε: 'Βλέπετε κύριοι ότι αι ημέραι τας οποίας διερχόμεθα σήμερον δεν ομοιάζουσι καθόλου με τας πρώτας ημέρας της ανακηρύξεως του Συντάγματος. Διότι αι ημέραι εκείναι διήρχοντο εν χαρά, ευθυμία και συμπνοία (...) Αναγνωρίζω την δύναμιν της δημοσιογραφίας και φοβούμαι μη τα γραφόμενα των Ελληνικών εφημερίδων υπερπηδήσωσι την μεθόριον και επηρεάσωσι τον τύπον της γείτονος Ελλάδος'. *ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΡΗΞΕΩΣ*. "Το αίτιον της εξάψεως των πνευμάτων δέον να το αναζητήσετε (...) εις τα λίαν ερεθιστικά δημοσιεύματα της 'Γενή Ασρ'· δεύτερον δε εις την συμπεριφοράν, ην επέδειξαν μερικοί κατά την απεργίαν των υπαλλήλων των καφενειών και ζυθοπωλείων, κηρύξαντες εν είδος οικονομικού πολέμου κατά των ελληνικών καταστημάτων (...).

ΑΙ ΑΠΕΡΓΙΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

(...) Όσον αφορά το δεύτερον αίτιον του εξερεθισμού των πνευμάτων, την απεργίαν των υπαλλήλων των ελληνικών καταστημάτων, δεν έπρεπε ν' ανυψωθή εις ζήτημα περιωπής απλή απεργία των υπαλλήλων των καφενειών, απεργία η οποία άλλωστε συνέπιπτε και με το αίσθημά των. Η εκδήλωσις του αισθήματος τούτου ήτο δικαία και φυσική, διότι ευθύς από της επιούσης της ανακηρύξεως του συντάγματος δεν έπαυσαν οι Βούλγαροι επιβουλευόμενοι τα ελληνικά σχολεία και τας εκκλησίας και διαπράττοντες μύρια άλλα άτοπα".

[σελ. 3]

3. ΑΜΑΛΘΕΙΑ

Αμάλθεια, Δευτέρα 8 Σεπτεμβρίου 1908

ΑΙ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΚΗΝΑΙ - Η ΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Περί των εν Θεσσαλονίκη σκηνών γράφουσι τα επόμενα: τα συμβάντα της εσπέρας της Κυριακής, εφαινοντο ότι θα είχαν σοβαρωτέρας συνεπειάς διότι τα πνεύματα ήσαν πολύ εξηρητισμένα. Αλλά σωφρονέστεραι σκέψεις επικράτησαν κατόπιν μεταξύ των Νεοτούρκων, των Ελλήνων και των πρωτευόντων Εβραίων. Οι Εβραίοι, κυρίως οι πλούσιοι και οι έμποροι κατείδον καλώς ότι πάσα διάστασις αυτών προς το Ελληνικόν στοιχείον θ' απέβαινεν όχι εις καλόν.

Πρέπει όμως να ομολογήσω ότι οι τα πρώτα φέροντες εκ των Εβραίων και οι μάλλον ανεπτυγμένοι εξ αυτών ευθύς εξ αρχής κατέκριναν την στάσιν του ομοφύλου των όχλου και πάντα τα δημιουργηθέντα σκάνδαλα. Εκείνοι οι οποίοι κυρίως εξώθησαν τα πράγματα μέχρι τοιούτου σημείου ήσαν μερικοί συμφεροντολόγοι, επιδιώξαντες την ενίσχυσιν της προς τους Έλληνας εχθρικής στάσεως του όχλου με τον υπολογισμόν ότι θα ωφελούντο εκ τούτου (...). Οι κατακρίναντες την στάσιν του όχλου ανήκον εις το κόμμα του Σαλέμ (...) Οι Νεότουρκοι εφαντάζοντο ότι οι Έλληνες θα επεδείκνυον και κατά την περίστασιν ταύτην την συνήθη μακροθυμίαν και υπομονητικότητά των και θα υπεχώρουν, ίνα μη δημιουργήσουν ζητήματα. Συνάμα οι Νεότουρκοι εξετίμησαν δεόντως το επιδειχθέν εκ μέρους των Ελλήνων σθένος και την σύσσωμον αυτών εξέγερσιν (...) και τους έκαμον αν σκεφθούν ότι κατ'

ουδένα λόγον συμφέρει η εις τοιαύτας περιστάσεις δημιουργία δυσαρεσκείων μεταξύ αυτών και των Ελλήνων και διά τούτο απεδοκίμασαν την υπερβασίαν των μέτρων, την οποίαν μετήλθον τινές.

[σελ. 3]

4. ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ

Νέον Άστυ, Κυριακή 31 Αυγούστου 1908

Γεύμα εις τους εν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτάς. Ο Βούλγαρος πράκτωρ δεν προσεκλήθη.

[ανταπόκριση από Βερολίνο]

(...)Σήμερον εδόθη υπό του επί των εξωτερικών υπουργού Τεφήκ πασά επίσημον γεύμα προς τους αυτοίτι πρεσβευτάς και τους λοιπούς διπλωματικούς αντιπροσώπους επί τη αμφιετηρίδι της εις τον θρόνον αναρρήσεως του Σουλτάνου.

Εις το γεύμα τούτο προσκληθέντες έλαβον μέρος άπαντες οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι των ξένων Κρατών, πλην του διπλωματικού πράκτορος της Βουλγαρίας κ. Γκέσωφ, μη προσκληθέντος.

Η μη πρόσκλησις του κ. Γκέσωφ εις το εν λόγω επίσημον γεύμα ετηλεγραφήθη άμέσως εις την Κυβέρνησιν της Σόφιας, προξενήσασα μεγίστην δυσარέσκειαν.

[σελ. 3]

Τελευταία ώρα. Απειλαί της Βουλγαρικής οργανώσεως κατά του Νεοτουρκικού κοιμιτάτου. Νέον κίνημα εν Μακεδονία.

Κατ' ειδήσεις εκ Σόφιας, μεταξύ της Εσωτερικής Μακεδονικής Οργανώσεως και του Νεοτουρκικού κοιμιτάτου ήρξαντο διαπραγματεύσεις, αι οποίαι όμως λίαν αμφίβολον είνε να καταλήξουν εις συνεννόησιν τινά.

Το ζήτημα είνε ότι το Νεοτουρκικόν Κομιτάτον προτείνει την συγχώνευσιν όλων των οργανώσεων και την σύνταξιν κοινού προγράμματος, πράγμα το οποίον αποκρούουν οι Βούλγαροι της Εσωτερικής Οργανώσεως(...)

Εξάλλου η 'Βρέμε', ήτις είνε και το επίσημον όργανον της Εσωτερικής Οργανώσεως και της Οργανώσεως του Μάτωφ δημοσιεύει επιστολήν εκ Θεσσαλονίκης, δι' ης η Εσωτερική Οργάνωσις διατυπώνει πικρά παράπονα και την αγανάκτησίν της δια τας ιδιαίτερας περιποιήσεις, τας οποίας το Νεοτουρκικόν Κομιτάτον επιδαμιλεύει εις την οργάνωσιν του Σαντάνσκυ(...)

[σελ. 3]

Νέον Άστυ, Δευτέρα 1 Σεπτεμβρίου 1908

Τελευταία ώρα. Το τουρκοβουλγαρικόν επεισόδιον. Αι εξηγήσεις της Τουρκίας.

Επίσημα τηλεγραφήματα (...) επιβεβαιούν την είδησιν περί διπλωματικού επεισοδίου μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας ένεκα της μη προσκλήσεως του εν Κωνσταντινουπόλει Βουλγάρου διπλωματικού πράκτορος εις το γεύμα, το οποίον παρέθεσε προ τεσσάρων ημερών ο επί των Εξωτερικών υπουργός Τεφήκ πασάς εις το διπλωματικόν σώμα.

Τα τηλεγραφήματα προσθέτουν ότι η βουλγαρική κυβέρνησις διέταξε τον διπλωματικόν πράκτορα κ. Γκέσωφ να αναχωρήση εκ Κωνσταντινουπόλεως και ότι ο κ. Γκέσωφ (...) εγκατέλειψε προχθές την οθωμανικήν πρωτεύουσαν και επέστρεψε εις Σόφιαν (...)

[σελ. 3]

Νέον Αστν, Τετάρτη 4 Σεπτεμβρίου 1908

Τι φρονούν οι διπλωματικοί κύκλοι. Κωνσταντινούπολις 2 Σεπτεμβρίου (ηλεγράφημα του ΑΠΕ)

Οι διπλωματικοί και πολιτικοί κύκλοι δείκνυνται απαισιόδοξοι σχετικά με το επεισόδιον του Γκέσωφ, εκφράζονται δε υποψίαι μήπως ήτο προμελετημένον υπό της Βουλγαρίας, σκοπούσης να προκηρύξη την ανεξαρτησίαν της.

Ο υπουργός Εξωτερικών, ο οποίος ως γνωστόν δεν εδέχθη το έγγραφον του Γκέσωφ, διά του οποίου ειδοποιείτο περί της αναχωρήσεώς του και του διορισμού επιτετραμμένου, το μετεβίβασεν εις τον Μ. Βεζύρην, όστις διεχειρίζετο μέχρι τούδε τα βουλγαρικά ζητήματα.

[σελ. 3]

4. Konstitutionsa Zaria - L' Aube Constitutionelle

Konstitutionsa Zaria, 1 - 9 - 1908

ΠΩΣ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΠΕΥΦΗΜΟΥΝ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι κατ' εξοχήν βρίσκονταν υπό την επίδραση της μακαρίτισσας 'Μεγάλης Ιδέας' της 'Μεγάλης Ελλάδας', ακόμη δεν μπορούν να προσαρμοστούν στην νέα πολιτική δομή της πατρίδας μας, ακόμη δεν μπορούν να καταλάβουν ότι η αγάπη μεταξύ των εθνών και η αμοιβαία συνεννόηση είναι αυτό που θα φέρει την ευτυχία στους συμπατριώτες μας. Υπό την επίδραση της αιώνιας εθνικής έχθρας, οι Έλληνες στη Θεσσαλονίκη ξεχνούν ότι δεν είναι πατριωτικές οι δημόσιες διαμαρτυρίες τους για τον ερχομό επισκεπτών από τη Βουλγαρία. Όλοι οι Έλληνες ξενοδόχοι, καφετζήδες, τα 'σαλόνια για μύρα' και οι 'κίηποι' και όλοι οι σερβιτόροι έχουν αφήσει τη δουλειά τους και το επάγγελμά τους αρνούμενοι να δεχθούν οποιονδήποτε στα καταστήματά τους και αυτό το κάνουν από ηλίθιο σωβινισμό, ο οποίος έχει καταδικαστεί σε όλες τις χώρες και σε όλους τους καιρούς.

Τι το παράνομο διαπράττουν οι Βούλγαροι του πριγκιπάτου με το να έρχονται να χαιρετήσουν στο πρόσωπο της Θεσσαλονικιώτικης πολιτικής κοινωνίας την ελευθερία, την αδελφοσύνη, οι οποίες βασιλεύουν πλέον στην Αυτοκρατορία, οι οποίοι (Βούλγαροι) εκδηλώνουν τις ειλικρινείς τους επιθυμίες αυτή η αδελφοσύνη να εξέλθει των συνόρων της Αυτοκρατορίας, να συνδέσει την Αυτοκρατορία με όλα τα βαλκανικά κρατίδια και να προωθηθεί μια Βαλκανική Ομοσπονδία;

Εμείς κατακρίνουμε αυτές τις ενέργειες των συμπολιτών μας Ελλήνων και ελπίζουμε ότι σύντομα θα αποκοπούν από αυτόν τον άγριο σωβινισμό, ο οποίος δεν τιμά ένα έθνος όπως το ελληνικό, το οποίο θεωρεί τον εαυτό του ως το πιο πολιτισμένο της Αυτοκρατορίας (...).

[σελ. 4]

{Το άρθρο αυτό βρήκε στο Ανατολικό Τμήμα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βουλγαρίας "Κύριλλος και Μεθόδιος" και μετέφρασε από τα βουλγαρικά ο Ανδρέας Λυμπεράτος}

5. Ittihat ve Terraki, Sabah

Οι τρεις επόμενες πηγές θα αναφερθούν περιληπτικά.

6. Προξενική επιστολή, Ιστ. Αρχ. ΥΠ.ΕΞ., αριθμός φακέλου Η - 85 - 1908

(περίληψη του σχετικού με την απόφαση για απεργία σημείου)

Ενώ αναμένονταν οι Βούλγαροι εκδρομείς, οι αρχές ζήτησαν από το ελληνικό κοιτάτο της Θεσσαλονίκης να μη γίνουν φασαρίες και πήραν σχετική υπόσχεση. Στη συνεδρίαση όμως της δεκαεξαμελούς επιτροπείας της Μητρόπολης, όπου συμμετείχαν και πολλοί πρόεδροι συντεχνιών, κάποιος (ο πρόξενος τον χαρακτηρίζει θερμοκέφαλο) παρότρυνε τους υπαλλήλους των ελληνικών ξενοδοχείων, εστιατορίων και καφενείων ν' απεργήσουν, πράγμα που έγινε άμεσα. Το επόμενο κιόλας της συνεδρίασης πρωινό οι σερβιτόροι κατά ομάδες διαδήλωναν στην πόλη.

7. ‘Έκθεσις γεγονότων και καταστάσεως εν τη περιφερεία Θεσσαλονίκης’, ό.π.

Στη σελίδα 5 της έκθεσης αναφέρεται ότι υπάρχει μια δυσανάλογη προς τον πληθυσμό ελληνικότητα στη μορφή της πόλης, χαρακτηριστικό που της προσδίνουν τα σχεδόν αποκλειστικά ελληνικής ιδιοκτησίας ξενοδοχεία, καφενεία και παντός είδους κέντρα. Γίνεται εκτενής αναφορά στη βουλγαρική μετανάστευση και στην αντιμετώπισή της από την ελληνική κοινότητα, στην ίδρυση και τη δράση της Οργάνωσης και στις αντιδράσεις της ελληνικής κοινότητας στο κίνημα των Νεότουρκων. Ακολουθήθηκε πολιτική εμπορικού αποκλεισμού των Βούλγαρων στην οποία το προξενείο συνέβαλε τα μάλα τηρώντας την απαραίτητη μυστικότητα.

8. Τηλεγράφημα προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, ό.π.

Ο διερμηνέας Θ. Ασκητής πυροβολήθηκε με περίστροφο πισώπλατα, στις 22 του Φλεβάρη, στις 7 το απόγευμα, στη γωνία έξω από το ζαχαροπλαστείο του Αριστείδη Τριανταφύλλου, στην Αγίας Σοφίας. Μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο κι εγχειρίστηκε, αλλά ξενύχισε την επόμενη το πρωί, στις 8 παρά τέταρτο. Οι υποψίες στρέφονται προς δύο Βούλγαρους, λόγω του περιστρόφου.

Βιβλιογραφία

Συλλογικά

Αναστασιάδης Γ. (επιμ.) ‘Το εργατικό - συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η ιστορική φυσιογνωμία του’, Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης/Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1997

Ασδραχάς Σ. (επιμ.) ‘Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αι.)’, Μέλισσα, Αθήνα, 1979

Δάγκας Α.- Α. Αποστολίδης ‘Για την εργατική τάξη στις περιοχές Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου και Αδριανούπολης την περίοδο 1908 - 1918’ Επιστημονική Σκέψη, τ.30, 1986

Entsiklopediya na Balgarskata Vazrozhdnska Inteligentsiya, Σόφια, 1988

Goldberg E. (επιμ.) ‘The social history of labor in the Middle East’, University of Washington, Westview Press, 1996

Inalcik H. - Quataert D. (επιμ.) ‘Economic and Social history of the Ottoman Empire’, Cambridge University Press, 1994

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, τ. ΙΑ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1980

Quataert D. - Zürcher E.J. (επιμ.) 'Workers and the working class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950, Tauris Academic Studies, 1995

Tunçay M. - Zürcher E.J. (επιμ.), 'Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876 - 1923', British Academy Press, 1994

Veinstein Γ. (επιμ.) 'Salonique, 1850 -1918: la 'ville des Juifs' et le reveil de Balkans', Autrement, 1992

Χατζιωσήφ Χ. (επιμ.) 'Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι', τ.Α1, Βιβλιόραμα, 1999

Μονογραφίες

Αβδελά Ε. 'Το αντιφατικό περιεχόμενο της κοινωνικής προστασίας: η νομοθεσία για την εργασία των γυναικών στη βιομηχανία (19ος - 20ος αι.)', στο Τα Ιστορικά, τ.11, Δεκ.1989 - Ιαν.1990, σελ. 339 - 360

Αλεξιάτος Γ. 'Ιστορία της εργατικής τάξης στην Ελλάδα', Ρωγμή, 1997

Αναστασιάδης Γ. 'Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων', University Studio Press/Εκφραση, Θεσσαλονίκη, 1992

Abendroth W. 'Κοινωνική ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος', Οδυσσέας, Αθήνα, 1976

Δάγκας Α. 'Ο χαφιές. Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, 1927', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995

Δημητριάδης Β.

- 'Η Θεσσαλονίκη της παρακμής', Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997

- 'Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, 1430-1912', Ε.Μ.Σ. 1983

Çizakça M. 'A short history of the Bursa silk industry', στο Journal of Economic and Social History of the Orient, τ. XXIII, μ.Ι-ΙΙ, Απρ.1980, σελ.142 - 152

Deringil S. 'The Well protected domains. Ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire, 1876 - 1909', I.B.Tauris, 1998

Eldem E. 'A history of the Ottoman Bank', Ottoman Bank Historical Research center, χ.τ., 1999

Ζιούτος Γ.Δ. 'Το διεθνές εργατικό κίνημα στο 19ο και στις αρχές του 20ου αι.: επιστημονική μελέτη', Διογένης, Αθήνα, 1975

Harris G.S. 'The origins of communism in Turkey', Hoover Institution Publications, Stanford/California, 1967

Hattox R.S. 'Coffee and coffeehouses. The origins of a social beverage in the medieval Near East', University of Washington Press, 1996

I.Κανδυλάκης 'Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης', University Studio Press/Έκφραση, 2000

Ιγγλέσης Ν.Γ. 'Οδηγός της Ελλάδος. Απάσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων : Κρήτης - Κύπρου - Σάμου. Έτος Γ', τ.Α'.', τύποις Αποστολοπούλου, 1910-1911

Ιναλτζίκ Χ. 'Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300 - 1600', Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995

Karakisla Y.S. 'The 1908 Strike Wave in the Ottoman Empire', Turkish Studies Association Bulletin, 1991

Κορδάτος Γ. 'Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος με βάση άγνωστες πηγές και ανέκδοτα αρχεία', Μπουκουμάνης, 1972

Lewis B. 'The emergence of modern Turkey', Oxford University Press, 1961

Λιάττα Ε.Δ. 'Φλωρία δεκατέσσερα στέλνουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος - 19ος αι.', Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1996

Μάγερ Κ. 'Ιστορία του ελληνικού τύπου', Αθήνα 1959

Μέγας Γ. 'Οι βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης. Η αναρχική βουλγαρική ομάδα και οι βομβιστικές ενέργειες του 1903', Τροχαλία, 1994

Μπεναρόγια Α.

- 'Ελπίδες και πλάνες', Στοχαστής, 1989
- 'Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου', Κομμούνα, 1986

Μυριβήλης Σ. 'Ο Βασίλης ο Αρβανίτης', Εστία, Αθήνα, 1999

Macfie A.L. 'The end of the Ottoman Empire 1908 - 1923', Longman, London/New York, 1998

Mardin S. 'The genesis of young ottoman thought', Princeton University Press, 1962

Onur H. '1908 işçi hareketleri ve Jön Türkler', Yurt ve Dünya 2, Mart 1977

Pavlowitch S.K. 'A history of the Balkans 1804 - 1945', Longman, London/New York, 1999

Quataert D.

- 'Social disintegration and popular resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reactions to European penetration', New York University Press, 1983
- 'The Ottoman Empire, 1700-1922', Cambridge University Press, 2000

'The social history of labor in the Ottoman Empire: 1800- 1914', in The social history of labor in the Middle East, Univ. of Washington, Westview Press, 1996

- 'Workers, Peasants and Economic change in the Ottoman Empire, 1730 - 1914', στο Turkish Studies Association Bulletin, Σεπτ.1991, σελ.357 - 369

- Rodinson M. 'Ισλάμ και καπιταλισμός', Κάλβος, Αθήνα, 1980
- Sehms Güzel M. 'Türkiye'de işçi hareketi (yazılar - belgeler)', Sosyalist Yayınlar 5, Aralık 1993
- Snurov A. 'Türkiye proletaryası', Yar Yayinlari, 1973
- Σταμπουλής Γ. 'Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912. Λαογραφία, ήθη, έθιμα', Διόσκουροι, 1984
- Τζεκίνης Χ. 'Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα: 1870 - 1987', Γαλαίος, Αθήνα, χ.χ.
- Τομανάς Κ. 'Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1875-1920', Νησίδες, 1995
- Tunçay M. 'Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925', Sevinç Matbaası, 1967
- Χεκίμογλου Ε.Α. 'Θεσσαλονίκη. Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος', University Studio Press/Εκφραση, Θεσσαλονίκη, 1995
- Χριστιανόπουλος Ν. 'Ελληνικές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης επί Τουρκοκρατίας 1869 - 1912', Διαγώνιος, Θεσσαλονίκη, 1992

Καματερό,

Μάιος 2002